

Sünnet-Vahiy Bağlamında Namazın Kılınışı Hakkındaki Görüşlerin Değerlendirilmesi

Araştırma
Research

Recep Tuzcu

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Professor, Prof. Dr. Üniversitesi Selcuk University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Hadith
Konya, Türkiye

 recep.tuzcu@selcuk.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-6089-5091>

**Yazar
Author**

Tuzcu, Recep. "Sünnet-Vahiy Bağlamında Namazın Kılınışı Hakkındaki Görüşlerin
Değerlendirilmesi". *Tevilat* 3/1 (2022), 33-71.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.1102670>

**Atıf
Cite as**

Received / Geliş Tarihi: 2022-04-13

ISSN: 2687-4849

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi 2022-06-01

www.tevilat.com

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

**Bilgi
Info**

Sünnet-Vahiy Bağlamında Namazın Kılınışı Hakkındaki Görüşlerin Değerlendirilmesi

İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in sünnetinin bilgi kaynakları hakkında nübüvvet ve beşer ayrımındaki bazı iltibaslarla dayanan farklı görüşler dile getirmişlerdir. Bu konuda dört ayrı anlayış oluşmuştur. Sünnetin tamamının vahye dayandığı görüşüne sahip bazı âlim ve muhaddisler peygamberlerin rüya, ilham, kalplerine doğan bilginin gayrı metlûv vahiy ya da hikmet yani Kur'an dışında bir vahiy olduğu görüşünü benimsemiştir. Âlimlerin geneli ise, Hz. Peygamber'in Sünnetinin bilgi kaynağı olarak Kur'an, gayrı metlûv vahiy, beşerî tecrübe, haber, duyu organları ve nazarı istidlale dayanan görüşleri kabul etmiştir. Geleneği şekillendirmesi açısından Sünnet, Hz. Peygamber'in beşeri tecrübeyi vahiy kontrolünde kendi içtihadıyla yeniden düzenlemesidir. Hz. Peygamber'in Sünneti, illetlerin ve şartların dönüşümünü göz önünde bulundurmak suretiyle değişimin nüvelerini barındıran esas kaynaktır. Hz. Peygamber'in sünnetle dini hayata koyduğu formun bir tür vahiy ve şartlar değişse de değiştirilemez hükümler olduğu hususundaki kanaatlerinden dolayı hadisçiler, kimi düşünce gelenekleri tarafından tenkit edilmişlerdir. Araştırma Hz. Peygamber'in namaz kılınışında sünnetinin kaynağı hakkındaki tartışmaları ve delilleri rivayet ilmi açısından değerlendirmeyi amaçlamıştır. Vahyin tek ürününün Kur'an olduğunu kabul eden Hariciye fırkaları namaza dair uygulamalarda delil alınan hadisleri inkâr etmeleri sünnetin kaynağının ne olduğu tartışmasını gündeme getirmiştir. Nitekim namazın nasıl kılınacağına dair öğretinin Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e talim edildiği görüşüne karşı çıkan söz konusu fırkalar, önceki şeriatlerde de benzer ibadet uygulamasının olduğunu gerekçe göstermişlerdir. Bu âlimler Hz. Peygamber'in namazın kılınışını Cebrâil'in taliminden değil, önceki şeriatlerin uygulamalarından aldığı düşüncesiyle karşı delil ileri sürmüşlerdir. Rivayetlerde Cebrâil'in farklı zamanlarda Hz. Peygamber'le iletişim kurduğu göz önünde tutulduğunda namazın kılınışıyla ilgili namazın Kur'an'ın indirilişine uygun olarak tedricen talim edildiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Namaz, Sünnet, Vahiy, Eleştiri.

Özet

34

Evaluation of Opinions on Performing Salaat in the Context of Sunnah-Revelation

Islamic scholars, in the context of the information sources of the Prophet's sunnah, expressed different opinions based on some confusion in the distinction between prophethood and human. There are four different understandings in this regard. Some scholars and muhaddiths who hold the view that the entire sunnah is based on revelation adopted the view that the dream, inspiration, knowledge born in the hearts of the prophets is al-wahy al-ghayr al-matluw or wisdom, that is, a revelation other than the Qur'an. Scholars generally accepted the Qur'an, al-wahy al-ghayr al-matluw, human experience, reports, sense organs and theoretical views as the source of knowledge of the Sunnah of the Prophet. In terms of shaping tradition, the Sunnah is the Prophet's reorganization of human experience with his own ijtihad under the control of revelation. The Sunnah of the Prophet is the main source that contains the essences of change by considering the transformation of diseases and conditions. Hadith scholars have been criticized by some traditions of thought because of their belief that the form that the Prophet put into religious life through the sunnah is a kind of revelation and unchangeable provisions even if the conditions change. The fact that the sects, who accept that the only product of revelation is the Qur'an, deny the hadiths, which are taken as evidence in the practices of prayer, has brought up the debate about the source of the sunnah. These sects that oppose the view that the teaching on how to pray was taught to the Prophet by Gabriel, developed a counter-argument with the idea that the Prophet received the prayer from the practices of previous shariahs, not from the instruction of Gabriel, on the grounds that there was a similar practice of worship in the previous shariahs. Considering that Gabriel communicated with the Prophet at different times regarding the performance of the prayer, it can be said that the prayer is gradually taught in accordance with the revelation of the Qur'an. In this respect, our study aims to evaluate the arguments and evidences about the source of sunnah in his prayer in terms of narration science.

Abstract

Keywords: Hadith, Prayer, Sunnah, Wahy, Criticism.

Giriş

İslâm yeryüzünde insana huzurlu bir hayat tarzı olarak vahiyle sunulmuş ilahî bir armağandır. Vahyin teoriden pratiğe geçişinde beşer arasından seçilen peygamberlerin görevlendirilmesi de yine Allah'ın bir lütfudur. Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında ifade edilen sünnetinin kaynaklarının beşer ve resul olması ile doğrudan ilgilisi vardır. Kur'an'da ifade edilen ilkeleri emir ve yasakları Hz. Peygamber'in -beyan yetkisi sebebiyle-uygulamadaki sünnetin kabulünde marjinal gruplar dışında herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Hicri ilk asırda ortaya çıkan Haricilerin sadece Kur'an'ı esas aldıkları ve sünnetteki uygulamayı redde yöneldikleri görülmektedir. Sahabenin bunlara karşı Hz. Peygamber'in sünnetinin kaynağına atıfta bulunmadan uygulamalarının Kur'an'ı beyan bağlamında bağlayıcı olduğunu dile getirdikleri görülmektedir. Bu tartışmalara yer veren rivayetlerde namazın kaç rekât ve kaç vakit olduğunun Kur'an'da yer almadığı ve sünnetle beyan edildiği dile getirilmiştir. Nübüvvet döneminde ilahi dinlerde namazın rükün, rekât ve vakitleri bilindiği yani Hz. Peygamber'in vahye dayanan icthâdî beyanında ahd-i zihnde yani gelenekteki rükünlere yüklenen anlam ve uygulamanın etkili olduğu da dile getirilmiştir. Sünnetin kaynağı hakkındaki farklı düşünceler sebebiyle hicri ikinci asırdan sonra Cebrâil'in Hz. Peygamber'e sünneti Kur'an gibi indirdiği ve öğrettiği¹ de rivayetlerde ifade edilmeye başlanmıştır. Tarihi süreçte vahyi beyanda sünnetin kaynağının ne olduğu hususu etrafında oluşan görüşler ve bunları değerlendiren birçok araştırma yapılmıştır. Bu tartışmalarda namaz uygulaması ve onun kaynağı hep gündemde tutulmuştur. Kur'an'ın mücmel, müşkil ve müşterek manalı lafızlarının izahı konusundaki tartışmalar; namazın kılınışı Hz. Peygamber'in vahyin itirazına maruz kalmamış içtihatları mı, yoksa Cebrâil'den öğrendiği uygulamaları mıdır soruları çerçevesinde sürdürülmüştür. Namazın teşriînin tedrici bir süreçle son şekline ulaşmış olması da rivayetleri değerlendirmede tarihi yanılırları beraberinde getirmiştir. Namazı rekât ve vakitleri açısından

¹ Komisyon, *Kur'an-ı Kerim Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.), el-Bakara 2/98; en-Necm 53/1-5.

Cebrâil'in tekrar tekrar öğretmesi veya bu kapsamdaki rivayetlerin kendi içinde tarihi yanlışlarla yorumlanması da ilgili rivayetlerin sübutunu ve delaletini tartışmalı kılmıştır. Hz. Peygamber'in namazın kılınışına ait ilk uygulamayı nereden aldığı sorusuna Kur'an dışı vahyi kabul etmeyenler, geleneği ve "vahye dayanan içtihat" savını ileri sürmüşlerdir.

Hicri ilk asırdaki Harici grubun namaz konusundaki sabit sünnete itirazıyla başlayan tartışmaların esasında sünnetin kaynağının vahiy olduğuna yönelik bir itiraz olduğu görülmektedir. Bu sebeple etki tepki şeklindeki yapılan tartışmalar sebebiyle sünnetin kaynağının vahiy olduğuna işaretlerle rivayetleşmesi ihtimalini de akla getirmektedir. Bu açıdan Kur'an dışı vahyin olup olmadığı tartışmalarını "namaz" özelinde ilgili rivayetleri kronolojik bir yöntemle analiz etmek gerekmektedir. Araştırmanın sınırlı olması, namazla ilgili haberlerin rivayet ilmi açısından değerlendirilmesi hususunda konuyla ilgili çalışmalara atıf yapmak suretiyle² gerçekleştirmeyi zarurî kılmaktadır.

36

Tevilat 3/1 (2022)

Araştırma, sünnet hakkındaki tartışmaların başlangıcı olan ve İslâm'da ilk namaz kılınışının, Cebrâil'in öğretilerine dayanıp dayanmadığını tespitiye yöneliktir. Cebrâil'in namazı Hz. Peygamber'e öğrettiğine delil olan rivayetler siyer kronolojisince değerlendirilecektir. Bu sebeple öncelikle vahiy ve sünnet kavramlarına yüklenen anlamlara ve Cebrâil'in sünneti öğretimine kısaca değinmek gerekmektedir.

Vahiy; lügatte, hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, işaret etmek, ilham etmek anlamındadır. Terim olarak Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine bildirmesidir.³ Allah, kulları ile çeşitli şekillerde iletişim kurmaktadır. *Vahiy veyahut perde arkasından⁴ ya da bir elçi gönderip izni ile dilediğini vahiy etmesiyle⁵* kurulan iletişimler bunlardan bazılarıdır. İmâm Mâtürîdî'ye göre

² Recep Tuzcu, *Namazın Teşriî İle İlgili Rivayetlerin Kronolojik Değerlendirmesi* (Konya: Hüner Yayınevi, 2019), 74-353.

³ Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/440-443.

⁴ el-Bakara 2/253.

⁵ en-Necm 53/1-5.

Kur'an'daki kullanımı açısından vahyin çeşitleri; *Vahyü'n nübüvve*⁶, *Vahyü'l-işare*⁷ *Vahyü'l-ilham*⁸ ve *Vahyü'l-esrâr'dır*.⁹ Vahyin aslı, kalbin süratle vakıf olması ve bilginin kalbe atılmasıdır.¹⁰ Hadislerde; rüya, perde veya zil ve çingirak sesi arkasından ya da Cebrâil'in aslî suretiyle gelmesidir.¹¹ Kur'an dışında vahiy; ilham ve rüyanın¹² her insana ait bilgi yolu olduğu ayetlerden de anlaşılmaktadır. Bununla birlikte peygamberlerin insan olması yanında peygamber görevi sebebiyle rüyaları, kalplerine doğan ilhamlarla elde edilen bilgi de vahyin bir türü olarak kabul edilmiştir. Çünkü ilham da vahiy gibi kalbe atılanın hızla ulaşmasıyla, nereden ve kimden geldiğini bilmeksizin elde edilen bilgidir. Bu konuda peygamber dışındakiler vahyin kontrolünde olmadığından tehlikededir. Çünkü bu bilgi melekten kaynaklı hayırlı bir bilgi olabilme ihtimali yanında şeytanın vesvesesi bir kötülük de olabilir.¹³ Bu açıdan Peygamberlere gelen ilham ile diğer insanlara gelen ilhamın farkı; bu bilgi türüne karşı Kur'an'ın teyidi, itirazı, tashihi ya da sessiz kalmasıdır. Bu sebeple peygamberlerin ilhama dayalı verdiği bilgilerin vahiy değil ancak vahyin kontrolünde bir bilgi türü olduğu anlaşılmaktadır.

Sünnet, sözlükte “izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek” anlamındadır. Hicri ilk asırda sahabe ve tabiîn âlimleri sünneti, Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri olarak ifade etmiş, kaynağı konusunda bir tartışma içerisine de girmemişlerdir. Hadis ilminde de farklı anlayışlar mevcuttur, ancak hadis âlimlerinin çoğunluğunca sünnet hadisle eş anlamlı sayılmakta ve yapılan tanım fıkıh usulündeki anlamıyla benzerlik arz etmektedir.¹⁴

⁶ eş-Şûrâ 42/51.

⁷ Meryem 19/11.

⁸ el-Kasas 28/7; ez-Zilzâl 99/5.

⁹ el-Mâide 5/112.

¹⁰ Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, ed. Mecdi Baslum (Beyrut: Dâru Kütübî 'İlmiyye, 1426), 6/532.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Câmi'u's-sahihu'l-müsned min hadîsi Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* (İstanbul: Çağrı, 1992), “Bedü'l-Vahy”, 1.

¹² Buhârî, “Bedü'l-Vahy”, 1.

¹³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/163.

¹⁴ Murteza Bedir, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 38), 38/150-153.

Sünnetin kaynağının vahiy olup olmadığı hususunda iki temel tez vardır. Bunlardan birincisi Kur'an dışı vahyin olmadığını,¹⁵ diğeri de var olduğunu iddia etmektedir.¹⁶ İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları açısından nebevî ve beşer bilgi ayırımına dayanan bazı iltibaslar sebebiyle dört ayrı görüş dile getirmişlerdir. Bununla birlikte her fikrin bir nüve dönemi vardır. İlk üç asırda bazı beyanların yanlış anlaşıldığı ve tashihe ihtiyaç hissedildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda sahabeden Hz. Ali (ö. 60/680) ve Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687) Kur'an dışı bir vahyin olmadığını ifade ettikleri görülmektedir. Tahâvî bunu sadece Kur'an vahyine yönelik bir ifade olduğu ve Kur'an dışı vahyi inkâr anlamı taşımadığı kanaatinde dir.¹⁷

Harici grupların Kur'an dışında sünneti dini bilgi kaynağı kabul etmemesi, bilakis reddetmesiyle sünnet ve kaynağı hususunda tartışmaların başladığı söylenebilir. Sünneti dini bilgi kaynağı kabul etmeyenlerin ilk temsilcisi Haricilerin Harûri'ye koludur. Mâmer b. Raşid (ö. 153/770), İmrân b. Husayn'dan (52/672) bu konuda şu rivayeti nakletmektedir: İmrân b. Husayn, "Kur'an dışında bir şey konuşmayın!" diyen bir kişiye sert tepki göstermiş ve bu şahsa şunları söylemiştir: "Sen ahmağın tekisin! Öğle namazının dört rekât olduğunu veya ikinci namazının dört rekât olduğunu ve onlarda kıraatin sessiz okunacağına dair bir şeyi, akşamın üç rekât olduğunu, ilk iki rekâtında kıraatin sesli okunacağını, bir rekâtında kıraatin sessiz okunacağını, yatsının dört rekât oluşunu, ilk iki rekâtında sesli diğer iki rekâtında sessiz kıraat edileceğini ve sabah namazının iki rekâtında sesli okunacağını Kur'an'da bulabiliyor musun?"¹⁸ Bu rivayetteki tartışma bize sünneti reddedenlerin onun vahiy olmadığını

¹⁵ Geniş bilgi için Bk. Mehmet Said Hatipoğlu, *Hz. Peygamber ve Kuran Dışı Vahiy* (Ankara: Otto, 2009), 61-66.

¹⁶ Kur'an, hadis ve sahabe kavlından deliller ve değerlendirmeleri için bk. Salih Karacabey, *Hz. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi* (İstanbul: Sır 2002), 212-219.

¹⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-asâr* (Beirut: Müessesetü'r-risale, 1415), 14/164.

¹⁸ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beirut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1982), 11/ 255; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1992), "Zekât", 1.

kanaatinde olduklarına ve iddialarını bu fikir üzerine oturttuklarına işaret etmektedir.¹⁹

Kayıtlarda buna tepki olması muhtemel karşıt bir görüşü hicri ikinci asrın ilk çeyreğinde vefat eden Hasan b. Atiye (ö. 130/748), sünnet inkârcılarına karşı, Kur'an gibi sünnetin vahiy olarak indiği ve öğretildiğine dair bir görüşle karşılaşmaktadır. Bunu destekler mahiyette Yahya b. Kesir (ö. 216/831), Evzâî'den (ö. 157/774) Kur'an'ın sünnete ihtiyacının sünnetin Kur'an'a ihtiyacından daha fazla olduğu ve sünnetin Kur'an'a hâkim olduğunu ifade etmiştir. Hasan b. Atiye'nin anlayışının devamı mahiyetinde İmam Şâfiî (ö. 204/820) sünnetin kaynağının hikmet dolayısıyla vahiy olduğuna dair rivayetlerin varlığına işaret etmiştir. Bu anlayışı taşıyan Yahya b. Kesir (ö. 216/831), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) vasıtasıyla Katâde b. Diâme'den (ö. 118/735) ve Leys b. Sa'd (ö. 175/791) vasıtasıyla da Mücâhid b. Cebr (ö.103/721) Abdullah b. Abbas'ın hikmeti sünnet olarak tefsir ettiğini nakletmektedir. Bu, ikinci asırda yaşayan birçok muhaddisin de sünnetin kaynağının Kur'an dışında da bir vahye dayandığı anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber'e Kur'an dışı vahyin; gayr-ı metlûv vahiy; ilham (kalbe doğan bilgi), rüya ve Cebrâil'in öğrettiğine dair bir kısım rivayet ve ayetleri dayanak alarak iddialarını ispata yönelmişlerdir. Kur'an dışı vahyin kabulü noktasında son dönem araştırmacılar birkaç istisna dışında hemfikirdir. Hasan b. Atiyye (ö.120/737), Evzâî (ö. 157/774), Buhârî (ö. 256/870), İbn Hibbân (ö. 354/965), Ebû Hafs Ömer b. İbrâhim el-Ukberî (ö. ,387/997), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1436), Mutezile ekolünden Ebû Ali el-Cubbâî (ö. 303/915), Ebû Hâşimî (ö. 321/933) ve İmamiye Şiasından Ebû Caferet-Tusî (ö. 460/10686) gibi âlimlerin sünnetin Kur'an dışı vahiyle ilişkilendirdiğini zikredebiliriz.²⁰ Âlimlerin geneli Hz. Peygamber'in sünnetinin tebliğ ve irşat edilen kısmının Cebrâil'in öğrettiğini kabul ettikleri görülmektedir. Bu âlimler, Hz. Peygamber'in Kur'an'a ziyade bazı hükümler koyduğunu ve

¹⁹ Rivayeti değerlendirmede geniş bilgi için Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 103-104.

²⁰ Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: Kitâbî, 2009), 134.

Kur'an'da bulunmayan birçok hükmü beyan yetkisiyle ortaya koyduğunu kabul ettiklerini göstermektedir.²¹

Şafî'ye göre hikmet, sünnet olsun ya da olmasın Hz. Peygamber'in öğrettiği bütün öğretileri ve hikmetli bilgileri ifade eder.²² Hanefî âlimler, Hz. Peygamber'in dinî konularda verdiği hükümlerin kendisine verilen ilhamla ortaya çıktığını, ilhamın ise *gizli vahiy* olduğunu belirtir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in, çözüm bekleyen konularda belli bir süre bekledikten sonra vahiy gelmediğinde; *ilham/vahy-i hafi*,²³ *rüya*,²⁴ *rey*²⁵ ve *istişare*²⁶ gibi değişik kaynaklarla sünnetini tespit ettiği kanaatine sahip olmuşlardır. Debusî, inanç ve ibadet konusunda Hz. Peygamber'in vahyini, celi ve hafi iki kısma ayırmakta ve *vahy-i hafinin* ilham olduğunu belirtmektedir: "İlham, kalpte bir şeyin görüş olarak belirmesi ve kalp sahibinin bunda karar kılmasıdır. Bu, bilgi Allah Teâlâ tarafından. Nebî'nin (s.a.v.) re'yle verdiği hükmü Allah'ın vahiyle değiştirmemesi, takriri yani teyit etmesi anlamına gelir ki, bu vahiy yerine geçer".²⁷ *Buna ilaveten Debûsî şu kanaati dile getirmektedir: "Kanaatimce bir olay vuku bulduğunda Hz. Peygamber, vahyin gelmesinden ümit kestikten sonra hüküm koyma yetkisini kendisinde görüyor ve kendi görüşüyle amel ediyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber, Kur'an'ın bilgi vermediği konularda içtihat edip re'yiyle hükmediyordu."²⁸ Bu iki yaklaşımda da vahyin onayı ile Hz. Peygamber'in sünnetinin bir tür vahye dönüştüğü kanaati vardır. Rivayet muhtevalarında bu kanaat doğrultusunda yapılan yorumların zamanla sünnetin bir tür vahiy olduğu anlayışının arttığı kabul gördüğü ifade edilebilir.*

²¹ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 104.

²² Şafîî, Muhammed b. İdris, *Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 78.

²³ Ebû Zeyd Ubeydullah b. İsâ ed-Debûsî, *el-Esrâr fi'l-Usûl ve'l-Furû*, thk. Salim Özer (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2003), 1/28.

²⁴ Ebû Zeyd Ubeydullah b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 251.

²⁵ Debûsî, *Takvîm*, 249.

²⁶ Debûsî, *Takvîm*, 249.

²⁷ Debûsî, *el-Esrâr*, 1/29.

²⁸ Debûsî, *Takvîm*, 249.

Sünnetin kaynağında; “Kur’an dışı vahiy yoktur” diyenler ise Hz. Peygamber’in sünneti Kur’an ve beşeri bilgiye dayanan vahyin kontrolünde içtihatları olduğu kanaatindedirler. Bu sebeple Kur’an dışı vahiy kabul etmeyenler sünnetin kaynağının okunmayan vahiy olduğu iddiasına dayanak alınan rivayetleri tahlil, tenkit ve yoruma tabi tutmuşlardır. Bu anlamda sünnetin vahye dayandığı iddiasında delil alınan ayet ve hadisleri lafzi yorumladıklarını, doğrusunun Kur’an’ın ve sünnetin bir üslup olarak Hz. Peygamber’in söz ve uygulamaları Allah’tan nakille ifade ettiğini dile getirmişlerdir. Buna delil olarak Hz. Peygamber’in bazı beşerî içtihatlarına, Kur’an’ın itiraz ve tashihleri bulunduğu işaret etmişlerdir. Hz. Peygamber bir beşer olarak özelde tecrübe gerektiren dünya işlerinde hata edebileceğine dair beyanını da görüşlerine delil saymışlardır. Aslında muhaddisler genel olarak gayr-ı metlûv vahiy denilen ilham ve rüya gibi bilgi edinme yolları yanı sıra peygamberlerin beşer olarak söz ve uygulamalarının varlığını da kabul etmişlerdir. Âlimler arasında sünnetin vahiy kontrolünde olduğu ve şibh-i vahiy niteliği kazandığı ortak olarak kabul edilen bir husustur. Zira Hz. Peygamber’e vahiy beyan yetkisinin verilmiş olması içtihatlarına uymayı gerekli kılmaktadır.²⁹

1. Sünnet-Vahiy Bağlamında Namazın Kılınışı Hakkındaki Görüşlerin Değerlendirilmesi

Bazı akademisyenler, Kur’an’da her şeyin var olduğu iddiasını ve Hz. Peygamber’in her fiilinin *mahza vahiy* olduğu görüşünü eleştirmektedir. Hatiboğlu bu hususta şu açıklamayı yapmaktadır:

“Kur’an dışında kalmış vahiy var mıdır?” başlığı altında ‘ve ma yentiku ani’l-heva in huve illa vahyun yuha’ yani ‘O kendiliğinden konuşmuyor; onun konuştuğu şey vahiydir’³⁰ ayeti yanlış değerlendirilmektedir. Ayetteki ‘ve ma yentiku ani’l-heva’ ifadesi ile kastedilen Hz. Peygamber değil, Allah’tır. Yani oradaki Kur’an-ı Kerim’dir. Bu sebeple buradan Peygamber’in her söylediği şeyin vahiy olduğu neticesi çıkarılmamalıdır. Hz. Peygamberin ağzından

²⁹ Ebû’n-Nasr Abdülcelil İsa, *İctihâdu’r-Rasûl* (Kuveyt: Dâru’l-Beyân, 1969), 37-64; Mehmet Hayri Kırbaoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet* (İstanbul: Fecr Yayınları, 1993), 253-280; Nadiye şerif el-Umeri, *İctihâdu’r-Rasûl* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1987), 37-168; Zeki Duman, *Vahiy Gerçeği* (Ankara: Fecr Yayınları, 1997), 97-143; Salih Karacabey, *Hattâbî’nin Hadis İlmindeki Yeri Ve Şerh metodu* (Bursa: Sır Yayıncılık, 2002), 81-87.

³⁰ en-Necm 53/3-4.

çıkan her şey vahiydir dersiniz -ki bunu söyleyen âlimlerimizden biri mesela İbn Hazm'dır- yanlıştır. Eğer peygamberimizin söylediği her şey vahiy olmuş olsaydı; bizzat Kur'an-ı Kerim'in tenkidine mâruz kalmazdı. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden öğrendiğimiz kadarıyla Resulullah aldığı vahiyleri hem kendisi tatbik edecek hem de ümmetini tatbik eder hale getirecektir."³¹

Polat ise buna karşılık şu yorumu yapmaktadır:

"Kur'an dışında vahiyler geldiği ortaya çıkınca, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın bildirdikleri dışında gayb bilgisi almadığı iddiasının da mesnedi ortadan kalkar. En azından Kur'an dışı vahiylerle Hz. Peygamber'in gaybe muttali kılınmasının mümkün olduğu ortaya çıkar. Bu da sahih hadislerdeki bazı gaybî mâlumatın vahye müstenid olmasını gerektirir. Hz. Peygamber'in mesnetsiz, tahmini ve kehanet türünden asılsız bilgileri ümmetine aktarması düşünülemez."³²

Bu iki muhaddisin yaklaşımında da bazı genelleme hatalarının bulunduğunu ifade edebiliriz. Zira Cebrâil'in Hz. Peygamber'e sünneti talim ettiği³³ hususların abdest³⁴, teyemmüm³⁵, namaz³⁶, hac³⁷ gibi genel olarak tevkifi olan ibadet konuları olduğu görülmektedir. Ancak bu rivayetlerdeki Cebrâil'in Hz. Peygamber'e namazı ilk taliminden sonra nazil olan ayetler doğrultusunda kendi uygulamaları ile son şekline ulaştığı görülmektedir. Bu konuda sahabe döneminde ilk tartışmada dile getirilen Hz. Peygamber'in kıldığı namazın kaynağının olması da dikkate caiptir. Bu açıdan araştırmamızda Cebrâil'in Hz. Peygamber'e namazın uygulamasına yönelik talimlerine dair rivayetleri siyer kronolojisinde rivayet ilmi açısından değerlendirecektir.

³¹ Mehmet Said Hatipoğlu, "Peygamber'i Taklit Peygamberi Örnek Almak Değildir", *İktibas Dergisi*, Ankara Sayı: 328 (Nisan 2006), 67-73.

³² Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları: Tarih-Usul-Tenkid-Yorum (İstanbul: İnsan Yayınları 2014)*, 174.

³³ Ya'küb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr* (Beyrut, 1355), 115,128, 200, 201,204, 209; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 10/399, 417, 433; 11/ 6, 18/ 24, 35, 48, 219, 282, 338, 429.

³⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 2/186.

³⁵ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 1/298.

³⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Fu'âd 'Abdubâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1985), "vukutu's-salât", 4.

³⁷ Mâlik b. Enes, "Hâc", 350.

1. 1. Namaz Hz. Peygamber'in İctihadıdır Görüşü.

Hz. Peygamber, dinin bizâtihi kaynağı olan âyetleri tebliğ ve beyân ile görevlendirilmiştir.³⁸ Vahyedilen âyetlerin pratik hayata onun, fiilî ve kavî ile beyânları inananları bağlayıcıdır.³⁹ Sahabenin Hz. Peygamber'in namazının vahye dayanan uygulamalarına kaynağını sormadan tabi oldukları rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in namazı kılınışında ilk modeli nereden aldı sorusunun cevabı vahiy doğrultusunda kendisine ait olduğuna "Benden gördüğünüz gibi namaz kılın"⁴⁰ rivayeti işaret etmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde dış dünyada Haniflerin, Yahudilerin, Hristiyanların namaz ibadeti uygulamaları bulunmakta ve rivayetlerde Cebrâil'in öğrettiği de nakledilmektedir. Namazın kılınışında geleneğin namazın vakit, rekât ve muhtevasının son haline ulaşmasında niçin delil olamayacağı uygulamanın nitelik ve şeklinin bozulduğu ve Cebrâil'in namazı öğrettiğine dair rivayetlerin zayıf olduğu dışında izahı yoktur.

Hz. Peygamber'in namazın kılınışına dair sünnetin kaynağı, Kur'an'a dayanan içtihatları aslında vahiy doğrultusunda namazın tedrici bir gelişim göstermiş olması açısından önemli bir iddiadır. Bu görüş aslında Kur'an'ı, yine vahiyyle beyan etmek yerine Hz. Peygamber'in beyan yetkisi gereği dış dünyasına ait gelenekteki beşeri bilgileri de kullanarak vahiy içtihadıyla ortaya koyduğu uygulaması olduğu iddiası içermektedir. Hz. Peygamber'in ahd-i zihni ile vahiy tefsir etme imkânı kadar Cebrâil tarafından talim edilme imkânına bir engelin varlığını bilmiyoruz. Aslında bu görüşe sahip âlimlerin Hz. Peygamber'in vahiy doğrultusunda namazı kıldığı, namazın rekâtları, rükünleri, vakitleri ve muhtevasının Kur'an'da tarif edildiğinin ortaya koyması beklenmemelidir. Aksine bu yetkinin Hz. Peygamber'e risâlet ile verildiği kanaatine dayandıkları ifade edilebilir. Bir başka deyişle selefın de Hz. Peygamber'in namazın kılınışı hususunda ortaya koyduğu sünnete

³⁸ Âl-i İmrân 3/20; el-Mâide 5/ 92, 99; en-Nahl 16/35, 82; el-Ankebût 29/18; eş-Şûrâ 42/48; et-Tegâbün 64/12.

³⁹ en-Nahl 16/ 44,64.

⁴⁰ Şafîî, *Müsned*, 342; Buhârî, "salât",18.

kaynak aramadıkları onu bu konuda onu tam yetkili gördükleri söylenebilir.

Namazın kılınışı ve rekâtlarının Hz. Peygamber'in içtihadı olduğuna dair görüş sahipleri *abdest*⁴¹, *kible*⁴², *kıyam*⁴³, *kıraat*⁴⁴, *rükû*⁴⁵, *secde*⁴⁶ ve *ka'de*⁴⁷ gibi rükünlerinin bilinen uygulamalar olduğu kanaatindedirler.⁴⁸ Hz. Ali⁴⁹ ve Abdullah b. Abbas'ın Hz. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy almadığını bildiren rivayetlerini görüşlerine delil almaktadırlar. İmrân b. Husayn'ın Kur'an'la yetinme yaklaşımına karşı tepkisinin aslında sünneti redde yönelen bir grubun varlığına ve buna karşı bir tepki olduğu açıktır. Sadece bu rivayete dayanarak, namazın menşeinin sadece Hz. Peygamber'in vahye dayanan tatbikatı olduğu ifade edilemez. Bununla birlikte sahabe döneminde "namazın tatbikatı gibi Kur'an'da yer almayan her uygulamanın kaynağı Hz. Peygamber'dir ve uygulaması da inananlara dinde tek başına hüccettir" anlayışı hâkimdir. Bu durumu teyit eden başka rivayetler de vardır. Hz. Aişe'nin (ö. 57/676), "Hayızlı orucunu kaza ettiği halde, niçin namazını kaza etmez?" diyen kadına, "Sen Harûriye'den misin?" diye kızarak, kendilerinin Hz. Peygamber döneminde orucun kazasıyla emredildikleri halde, namazın kazasıyla emir edildiklerini hatırlatması da bu cümledendir.⁵⁰

Hicretten kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in, günlük farz namazlardan öğle, ikindi ve yatsı namazını dört rekâta, akşamı da üç rekâta çıkardığı⁵¹ nakledilmektedir. Bu rivayetlerden namaz

⁴¹ el-Mâide 5/6.

⁴² el-Bakara 2/144.

⁴³ el-Bakara 2/238.

⁴⁴ el-Müzemmil 73/20.

⁴⁵ el-Mürselât 77/48.

⁴⁶ el-Hac 22/77.

⁴⁷ Âl-i İmran 3/191.

⁴⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, ts.), 32/352-353.

⁴⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 10/ 99; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/352; Buhârî, "Fezâil", 16.

⁵⁰ Buhârî, "Hayz", 67-69; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı, 1992), "Hayz", 20.

⁵¹ Buhârî, "Salât", 1; Müslim, "Sâlâtü'l-Müsâfirîn", 1, 3; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, 1972), 3/287.

vakitleri ve rekâtlarının Hz. Peygamber'in tatbikatı ile son haline geldiği anlaşılmaktadır. Namazın kılınış şeklinin, Hz. Peygamber'in tatbikatına dayandığını ifade eden bir başka rivayet de şu şekildedir:

"Abdullah b. Ömer'e (ö. 73/692) 'Biz Kur'an'da korku ve düşmandan sakınma namazını bulduğumuz halde, niçin yolcu namazını bulamıyoruz?' diye sorduklarında; o, 'Ey yeğenim, biz bir şey bilmezken Allah bize Muhammed'i (s.a.v.) gönderdi ve biz de O'nun ne yaptığını görmüşsek, öyle yapıyoruz!' cevabını vermişti."⁵²

Hatipoğlu'na göre bu konuda tartışmaların seyrini izlediğimizde Hz. Peygamber'in döneminde namazın menşei ve bağlayıcılığı konusunda sahabenin en küçük bir şüphesi yoktu. Namazın şeklen, vakit ve rekâtlarıyla Kur'an'da var olduğu iddiası sünnetin bağlayıcı olmadığı iddiasına dayanır. İslâm âleminde sahabe döneminde yaşanan iç savaşlar neticesinde Harici ve Mutezile gibi siyasi fikri fırkalar ortaya çıktı. Hicri ikinci asır âlimlerinin namaz konusunda yaklaşımları, vahyin itirazına uğramamış Hz. Peygamber'in uygulaması olarak görülmektedir. İkinci asırda, nebevî uygulamanın vahyin kontrolünde olması ile onandığı ve bağlayıcılığının tartışılmaz olduğu hâkim fikirdir.⁵³

Ertürk, namazla ilgili her uygulama vahye dayanmadığı gibi sadece Hz. Peygamber'e ait uygulamalara da hasredilemeyeceği kanaatindedir. Bu bağlamda, "Hz. Peygamber bazı uygulamaları bizatihi kendisi koyarken bazılarını da sahabenin yaptığı bir fiili tasvipte koyduğu görülmektedir"⁵⁴ demektedir.

Hz. Peygamber'in namaza dair rükünleri uygulaması Cebraîl tarafından öğretildiği ya da beyan yetkisiyle içtihadı veya dış dünyada bilinen uygulamaya dayandığı iddia edilebilir. Hz. Peygamber'in tedrici olarak nazil olan vahyi anlamada beşerî ve resul olmasıyla her üç yolu kullanmış olabileceği de söylenebilir.

⁵² Mâlik b. Enes, "Sefer", 334; Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1992), "Taksîr", 1; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1992), "İkâme", 73.

⁵³ Bu konuda sünneti bağlayıcılık açısından taksim eden görüşler konusunda geniş bilgi için bkz. Talat Sakallı, *Hadis Tenkidi* (İstanbul: Araştırma, 2014), 413-448.

⁵⁴ Hz. Peygamber döneminde sahabeden sünnet ihdas edenler. Geniş bilgi için Bk. Mustafa Ertürk, *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru Nebevî Sünnetin Evrensel Dinimizmi: Sünnet İhdası* (Ankara: İlahiyat, 2005), 53-56.

Dış dünyada ilahi dinlerde namazın rükünlerine dair uygulamanın özelde İbrânî gelenekte muhtevanın -bozulmakla birlikte-Mekke’de bilindiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in rükünleri ayetlerin tarif ettiği muhtevada içtihadı ile uygulamakla birlikte vahiyle Cebrâil’in de öğretimiyle de tedricen talimi değiştirme ve namazı son haline ulaşması mümkündür.

1.2. Namazı Kur’an Tarif Etmıştır Görüşü.

Siyer ve teşrî tarihi kayıtlarında âlimlerin de Fâtiha, Müddesir ve Müzzemmil Sûrelerinin nüzûlü ile ilk namazı ilişkilendirdikleri görülmektedir. Nüzûl sırasına göre âyetlerde ilk vakti zikredilen gece namazıdır. Bu görüş sahipleri, namazı sadece Kur’an’da ayetlere dayanarak temellendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Öncelikle böyle bir tarifi Kur’an’da var olup olmadığına bakmamız gerekir. İlk nâzil olan sûrelerdeki yer alan *na’büdü, salât, ibâdet edin, rükû’, secde* ve *tesbih* kelimelerinin namaz anlamında kullanıldığı söylenebilir. Kur’an bütün namaz vakitlerinin isimlerini tek tek saymaz. Sadece *salâtu’l-fecr* (sabah)⁵⁵, *es-salâtu’l-vustâ* (orta namaz)⁵⁶ ve *salatu’l-ışâ* (akşam namazı)⁵⁷ üç namaz adı geçer. Hz. Peygamber, dinin bizâtihi kaynağı olan âyetleri tebliğ ve beyân ile görevlendirilmiştir.⁵⁸ Vahyedilen âyetlerin pratik hayata onun, fiilî ve kavli ile beyânları inananları bağlayıcıdır.⁵⁹ Kur’an-ı Kerim’in Mekkî ve Medenî sûrelerinde *salât* kelimesi bilinen terim anlamıyla, belirlilik ifâde eden *lâm-ı tarif* takısıyla marife ve tekil olarak toplam altmış yedi kere geçmektedir. Bu âyetlerin bir kısmı Mekkî, diğerleri ise Medenî’dir. Söz konusu âyetleri gruplandırdığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşırız. Âyetlerin bir kısmı, *namaz kılınız*⁶⁰ bir kısmı *namaz kılarlar*⁶¹ bir kısmı *namazı*

⁵⁵ en-Nûr 4/58.

⁵⁶ el-Bakara 2/238.

⁵⁷ en-Nûr 4/58.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/20; el-Mâide 5/ 92, 99; en-Nahl 16/35, 82; el-Ankebût 29/18; eş-Şûrâ 42/48; et-Tegâbün 64/12.

⁵⁹ en-Nahl 16/ 44, 64.

⁶⁰ el-Bakara 2/43, 83, 110; en-Nisâ 4/ 103; Yûnus 10/87; el-Hac 22/78; en-Nûr 24/56; el-Mücadele 58/13; el-Müzzemmil 73/20; el-En’âm 6/72; er-Rûm 30/31.

⁶¹ el-Bakara 2/3; el-Mâide 5/55; el-Enfâl 7/3; et-Tevbe 9/71; en-Neml 27/3; Lokmân 31/4; el-Beyyine 98/5.

*kıl*⁶² şeklinde iken, bir kısmı, *namazı kıldı, kıldılar ve kılanlar*⁶³ tarzındadır. Bir âyette “*Namaz mü'minlere vakitli olarak farz kılınmıştır*”⁶⁴ denilmektedir. İki âyet *namazla yardım dileyin*⁶⁵ emrini ihtiva etmekteyken, bir âyet, *namazları koruyun/onlara devam edin*⁶⁶, bir âyet *sarhoş iken namaza yaklaşmayın*⁶⁷ şeklindedir. Tek bir âyette *namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur*⁶⁸ ifadesi yer alırken, bazı âyetlerde “*namazı emret, kılmalarını söyle*”⁶⁹ tarzında bir emir vardır. “*Bana namaz kılmamı tavsiye etti*”⁷⁰ ifâdesinin yer aldığı tek bir âyetin yanında namaz kelimesinin, *şâyet kılsa kıldığında...*⁷¹ şart formuyla kullanıldığı pek çok âyet vardır. Bu âyetlerden bir kısmı⁷² önceki ümmetlerle ilgili olup onların da namaz kıldığına işaret etmektedir. Mekki olan Mü'minûn sûresi 9. âyetinde, “*O mü'minler ki, namazlarında devamlıdır*” buyrulurken namazın çoğul olarak kullanılması dikkat çekicidir. Mekki sûrelerde namazın ele alındığı âyetlerde, yer yer namaz kılmayanlar yerilirken⁷³, bazı âyetlerde namazın huşû ile kılınmasından, adap ve erkânına uygun kılanın felah bulacağından ve cennete gireceğinden bahsedilir.⁷⁴ Mekke döneminde namazın vakit açısından üç merhale geçirdiği söylenebilir. Mekke'de ilk dönemden itibaren Müslümanların namaz kıldığı el-'Alak sûresi 10. âyet ve el-Müzzemmil sûresinin 1-3. âyetleri delildir. İlk yıllarda inen el-Müddessir Suresinde “*Rabbini yücelt ve elbiseni temiz tut*” gibi namaza ait iki önemli rükün olsa da namaz emri doğrudan bulunmamaktadır.⁷⁵ es-

⁶² Hûd 11/114; el-İsrâ 17/78; Tâhâ 20/24; el-Ankebût 29/45; Lokmân 31/17.

⁶³ el-Bakara 2/177, 277; er-Ra'd 13/22; Fâtır 35/18, 29; eş-Şûrâ 42/38; en-Nisâ 4/162; İbrâhîm 14/40; el-Hac 22/35; el-Ahzâb 33/33.

⁶⁴ en-Nisâ 4/103.

⁶⁵ el-Bakara 2/45, 153.

⁶⁶ el-Bakara 2/238.

⁶⁷ en-Nisâ 4/43.

⁶⁸ en-Nisâ 4/101.

⁶⁹ İbrâhîm 14/31; el-En'âm 6/72; Meryem 19/31, 55; Tâhâ 20/132.

⁷⁰ Meryem 19/31, 55.

⁷¹ en-Nisâ 4/102, 103; el-Mâide 5/6, 12, 58; et-Tevbe 9/5, 11, 18; el-Cuma 62/10.

⁷² Hûd 11/87; İbrâhîm 14/37, 40; Meryem 19/31, 55; Tâhâ 20/31/17.

⁷³ el-Müddessir 74/43; el-Kıyâmet 75/31.

⁷⁴ el-Mü'minûn 23/2, 9; el-Meâric 70/22, 23, 34; el-A'lâ 87/14, 15.

⁷⁵ “*Ey örtüsüne bürünmüş (Rasûlüm) kalk, kalk ve İnsanları uyar. Sadece Rabbini büyük tan. Elbiseni temiz tut. Kötü şeyleri terk et...*” el-Müddessir 74/1-5.

Secde⁷⁶, el-Enbiyâ⁷⁷, el-Furkân⁷⁸, ez-Zümer⁷⁹, ez-Zâriyât⁸⁰ ve Âli İmrân⁸¹ surelerinde gece namazına vurgu vardır. Surede insanların Sakar Cehennemine sürüklenmelerine iki sebepten biri olarak *“Onlar derler: ‘Biz musallîn (namaz kılanlardan) değildik.’”*⁸² açıklaması bu dönemde namazın varlığına delil olur. Çünkü âyet, namazı bir yükümlülük olarak yerine getirmeyenlerin cezalandırılacağına işaret ettiği görülmektedir. İlk dönemde namazın yok olduğunu savunanlar ayet *biz onu tasdik edip destek veren ve fakirlerimize infak edenlerden değildik* anlamını vermektedirler. Hz. Peygamber’in kıldığı namazın Mekke müşriklerinin kıldıkları namazdan farklı olduğu bisetin başlangıcında nâzil olan âyetlerden anlaşılmaktadır.

1-*“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, namazlarını ciddiye almazlar.”*⁸³

2-*“Ey kâfirler! (ta’budü) Sizin taptığınıza ben tapmam. Siz de (mâ a’budü) benim ibâdet ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Sizin dininiz size benim dinim (in gerekleri de) banadır.”*⁸⁴

3- *“Artık secdeye varın Allah’a kulluk edin.”*⁸⁵

4-*“Onlar bu Kâbe’nin Rabbine ibâdet etsinler.”*⁸⁶

5-*“Onlara rükû’ edin dendiğinde onlar rükû’ edemezler.”*⁸⁷

Bu âyetlere göre müşriklerin Allah’a ibâdet yerine putlara ibâdet ettiği ve namaza ait secde ve rükû’ gibi bazı rükünleri olmayan bir namaz kıldıkları ve müşriklerin namazının bir hayli değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in, tevhid inancına uygun kıldığı namaz Mekke müşriklerinin namaz ibadetinden muhtevâ ve şeklen farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle İslâm, putlara yapılan ibâdeti kabul etmemektedir. Bu dönemde Hz. Peygamber’in Mekkelileri putlara

⁷⁶ es-Secde 32/16-17.

⁷⁷ el-Enbiyâ 21/20.

⁷⁸ el-Furkân 25/64.

⁷⁹ ez-Zümer 39/9.

⁸⁰ ez-Zariyât 51/15-18.

⁸¹ Âl-i İmrân 3/17.

⁸² el-Müddessir 74/44

⁸³ el-Mâûn 107/4

⁸⁴ el-Kâfirûn 109/1-6

⁸⁵ en-Necm 53/62

⁸⁶ el-Kureyş 106/3

⁸⁷ el-Mürselât 76/31

ibâdet etmemeleri konusunda uyardığı ve bir olan Allah'a ibâdet edilmesi gerektiği üzerinde durduğu ilgili âyetlerden⁸⁸ anlaşılmaktadır.

İlk yıllarda nâzil olan âyetlerde *rükû'*, *secde* ve sadece Kâbe'nin Rabbi *Allah'a ibâdet* vurgusunu öne çıkılmaktadır. Nihâyet el-Kafirûn sûresinde müslümanların müşriklerle karşılıklı restleşmesinin ve tevhit inancına aykırı şekilde putlara yapılan ibâdeti İslâm'ın reddettiğinin açıkça ifâde edildiği görülmektedir. Kur'an'ın putlara ibâdet etmenin yanlış olduğuna dair net tavrı, müşriklerin kıldığı namaza yazıklar olsun demesi ve sadece Allah'a ibâdeti ve rükû'lu secdeli namaza çağrısına müşriklerin kulak tıkaması, İslâm'daki namazın Mekke'de bilinen namazdan farklı olduğunu ortaya koyan Kur'anî karinelere. Bu sebeple bu devrede inen et-Tebbet ve el-'Alak sûresinde de ifâde edildiği gibi risâletin ikinci ve üçüncü yıllarından itibaren Hz. Peygamber'e Mekke müşriklerinin eziyete başladıklarını ve hatta namaz ibadetini yasakladıklarını söyleyebiliriz. Bu sebeple nübüvvetin henüz beşinci yılında Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmışlardır.⁸⁹ Soysaldı'ya göre:

“İslâm'dan önce Cahiliye döneminde Araplarda namaz diye bir ibâdet vardı. Ancak müşriklerin kıldığı namaz, ruhtan yoksun, huzur ve edepten uzak, düzensiz bir ibâdet şekli idi. Onlar, bu ibâdeti sırf Allah için değil, Allah ile beraber O'nun ortakları, kızları kabul ettikleri melekler için yaparlardı. İşte İslâm'da ibâdet sırf Allah'a yöneltilmiş ve tevhide aykırı olan her şey ibâdetten arındırılmıştır.”⁹⁰

Keleş ise bu hususta şu yorumu yapmaktadır:

“Bu âyetlerden hareketle, ilk namazın nasıl kılındığına ilişkin bir bilgi elde etmemiz imkânsızdır. Abdestle ilgili âyetlerin Medîne'de nâzil olması da Mekki âyetlerde zikredilen namazın bilinen bir namaz olduğunu, Mekke

⁸⁸ el-Kâfirûn 109/1-6; el-Kureys 106/3.

⁸⁹ Müslümanların I. Habeşistan hicretinden geri döndüğüne dair rivâyetler de en-Necm Sûresinin bu esnada nâzil olduğunu teyit etmektedir. Müslümanların Habeşistan'a ilk hicreti, Nisan-Mayıs 614 yılında Hicretten 9 yıl önce yapılmıştır. Habeşistan'a gitmeden önce namaz kıldıkları ilerde üzerinde duracağımız üzere birçok rivâyette yer almaktadır. Bkz Kasım Şulul, “Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladi Karşılığı İle İlgili Bir Araştırma”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2001), 166-172.

⁹⁰ Mehmet Soysaldı, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekât, Oruç Ve Hac Uygulamaları” (Kur'an'ın Anlaşılması Açısından İslam Öncesi Mekke Toplumunu Sempozyumu, İstanbul: y.y., 2011), 151.

döneminde kılınan namazların da Hanîflerin kıldığı namaz olabileceği şeklindeki bir çıkarım yanlış olmasa gerektir.”⁹¹

İmâm Şafî, bu anlayışın ilk temsilcilerinin Hariciler olduğunu ve Kur’an’da açıkça yer almadığı iddiasıyla namaz vakitlerini kabul etmediklerini söyler.⁹² Selef âlimlerden İshâk b. Râhûye’nin beş vakit dışında kılınan nafîle namazlarının rekât sayılarına yönelik ayetler üzerinden sünnetteki nafîle namazları esas alarak bazı ayetleri ve harflerinin sayısı ile tefsir etmektedir.⁹³

Selef âlimleri, genel olarak ayetlerdeki lafzen ifade edilen zaman dilimlerinden hareketle beş vakit namazın farz kılındığı sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte aslında Hz. Peygamber’in son uygulamasının beş vakit olduğunu uygulaması ve bu sünnetini aktaran rivayetlerden anlamaktayız. Hz. Peygamber’in din konusundaki verdiği her hüküm; vahiy, kendi re’yi ve diğer delillerle dayanan uygulama olma ihtimali vardır.

Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) kaydettiğine göre, Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) bu grup hakkında şöyle demiştir: “İki çeşit dinî cemaat biliyorum ki, bunlar cehennemliktir: Birincisi “İman, dilin ikrarıdır. İsterse bir kimse zina etsin, içki içsin” şeklindeki fikri (irca’ı) benimseyenler; diğeri ise, “Bu beş vakit namaz da nereden çıktı, namaz iki vakittir. Bunlar da yatsı veya akşam namazıyla sabah namazıdır” diyenlerdir.⁹⁴ Nakşiu’l-Ekber’in (293/906) naklettiğine göre, kökü Haricilere dayanan Hazimiye fırkasından Bid’iyye adında bir grup türemiş ve bunlar gece ve gündüz toplam iki vakit namaz olduğunu iddia etmişlerdir. Sadece sabah ve akşam namazı olduğunu ileri sürenlerin delili, “Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın zamanlarında namaz kıl...”⁹⁵ ayetidir. ⁹⁶ Söz

⁹¹ Ahmet Keleş, *Hız. Muhammed’in (a. s.) Namazı* (Diyarbakır: Fidan, 2009), 43-44.

⁹² Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafî, *el-Üm*, nşr. Rif’at Fevzî Abdülmuttalib (Bulak: Dâru’s-Şa’b, 2001), 7/289.

⁹³ Ebû Ya’kûb İshâk b. Râhûye İshâk b. İbrahim b. Mahled, *Müsned İshâk b. Rahuye* (el-Medinetu’l-Münevvere: Mektebetu’l-İman, 1412), 4/234.

⁹⁴ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam, *Kitabu’l-İman*, ed. Muhammed Nasıruddin Elbani (y.y.: Mektebetü’l-Meârif, 1421), 55; Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Kitâbiyat, 2002), 236.

⁹⁵ Hûd, 11/114.

⁹⁶ Bahailik ve Yezidilik gibi bazı sapık fırkaların da namazın iki ya da üç vakit olduğunu dair görüşleri için bk. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızdaki İtikâdî İslâm Mezhepleri* (Ankara: Selçuk, 1993), 217, 225.

konusu mezhep ve fırkalar müslümanların çoğunluğuna nispetle azınlık bir gruptur. Bunlar bazı haklı sebeplere dayanarak ve siyasi olaylardan olumsuz yönde etkilenecek uç ve yanlış sonuçlara ulaşan kesimlerdir.⁹⁷ İbn Hazm ise Haricilerden Ebu İsmail Bittihî ve yandaşlarının “sabah bir rekât akşam bir rekât dışında başka bir namaz yükümlüğü bulunmadığı” görüşünde olduklarını nakletmektedir.⁹⁸

Hatîb el-Bağdâdî'nin (429/1037) nakline göre yalancı peygamber Müseyleme, karısı yalancı peygamber Secah için mehir olarak sabah ve akşam namazlarını kaldırarak namazları üç vakte indirmiştir.⁹⁹ Bu iddiası, namaz vakitlerinin beş olduğunu kabulle, üçe indirmesi sebebiyle, İslâm Peygamberinin sabit sünnetini saptırma niyetinde olduğu açıktır. Ayrıca XVI. yüzyılda Hindistan'da hükümdarlık yapan ve önceleri dindarken, daha sonra tekfir edilecek kadar sapkın fikirlere dalan Ekber Şah da namazın üç vakit olduğunu iddia etmiştir. Kur'aniyyûn ekolüne¹⁰⁰ mensup bazı kimselerin farz namazlar ve kılınışı hakkındaki yaklaşımları müslümanların bugün kıldıkları namazdan çok farklıdır. Abdullah Çekralevi, Hûd 114. ve el-İsrâ 78. ayetlerine dayanıp oldukça zorlama yorumlarla beş vakit namazı Kur'an'da temellendirme yoluna gitmiştir. Ancak onun izinden gidenler bu kadar zahmete katlanmak yerine bazen namazları iki, bazen üç, bazen de dört vakit olarak kabul etmiş ve uygulamışlardır. Örneğin bu akımın temsilcilerinden Ahmedüddin, farz olan namazın iki vakit olduğunu, bunların dört rekât veya iki rekât kılınabileceğini ve namazda Kâbe'ye yönelmenin şart olmadığını söylemiştir. Çekralevi'nin öğrencilerinden Muhammed Ramazan ise *Salâtu'l-Kur'an Kema Alleme'r-Rahman* adlı eserinde namazların nasıl kılınması gerektiği hususunda şöyle söyler:

⁹⁷ Bu gruplardan birine göre namaz, birinin İlahi vahdetin her şeyi ihtiva ettiğini idrak ederek Allah'a yaklaşmasıdır. Bk. Ethem Ruhi Fıglalı, *Çağımızdaki İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 188-189, 198-200.

⁹⁸ İbn Hazm Ali b. Ahmed el-Endülüsî İbn Hazm, *el-Fasl-fil milel ve'l-Ahvâ ve'n-Nihal* (Dâru'l-Cil: ts, ts.), 4/ 189.

⁹⁹ Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir Abdulkahir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve'l-fıraku'n-naciye* (Beyrut: Dâru'l-afâku'l-cedide, 1977), 208.

¹⁰⁰ Bu akımın doğuşu ve fikirleri hakkında geniş bilgi için bk. Abdülhamit Birişik, *Hind Altıkatası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: İFAV, 2001), 317-395.

a) Farz namazlar üç vakittir. İkinci ve akşam namazını kılmak kişiye kalmıştır.

b) Her namaz iki rekâttir. Fazla kılınan namazlar, insanların ihtiyaçları olmamakla birlikte kendilerinin ilave ettiği şeylerdir.

c) Namaza başlama tekbiri "innallahe kâne aliyyen kebira"dır.

d) Rükûdan kalkmak Kur'an öğretisine aykırıdır. Bu sebeple rükûdan kalkmadan secdeye gitmek gerekir.

e) Her rekâta bir secde vardır.

f) Secde zikirleri yapıldı mı namaz biter.¹⁰¹

Cüneyt Eren, aynı yöntemle Kur'an'daki ayetler, içindeki kelimeler ve harf sayılarından namazın vakit ve rekâtlarına ulaşmaktadır. Kur'an ayetlerinde yolculuk ve korku anında namazların üç vakit, mukime beş vakit net olduğunu, Bakara Suresi 238. ayeti ve diğer bazı ayetlere kelime ve harflerin sayıları üzerinden tespiti yönelmektedir. Kur'an'da namazın beş vakit olduğunu şu şekilde izah etmektedir: Buna ilaveten Hz. Peygamber namazın kendisinden görüldüğü şekilde kılınmasını istemektedir.¹⁰² Bu açıdan Hz. Peygamber'in namaza dair uygulaması Kur'an dışı vahye ya da vahye dayanan kendi içtihadıdır. Bakara Suresi 239. ayetinde korku namazının nasıl kılınacağı zikredildikten sonra şöyle buyrulur: "...Kendinizi güvende hissettiğinizde ise bilmediğiniz birçok şeyi öğreten Allah'ın öğrettiği gibi, namazlarınızı normal şekilde kılın." İbn Ebî Hatim, bu ayetin tefsirinde Mukâtil'den nakille şöyle demektedir: "...Fezkurullahe kema allemekum. (Allah'ı, size öğrettiği şekilde anın)" yani Allah'ın namazı size öğrettiği şekilde kılınız anlamındadır.¹⁰³

Bu akım müntesiplerinin Kur'an ayetlerini zorlama yorumlarından biri de namaz rekâtları konusundadır. Önde gelen temsilcilerinden Abdullah Çekrâlevî, hiç ilgisi olmadığı halde Fâtır Suresinin birinci ayetindeki meleklerin kanaat sayılarını tavsif eden *ecniha* kelimesini namaz rekâtı olarak yorumlamaktadır.¹⁰⁴

¹⁰¹ Hadim Hüseyin İlahîbahş, *el-Kur'âniyyun ve şübühatuhum havle's-sünne* (Taif: Mektebet's-Siddik, 1987), 371-374; Enbiya Yıldırım, *Hadis Meseleleri* (İstanbul: Rağbet, 2008), 60; Abdullah Kahraman, *İslâm Hukukunda Değişim ve İbadetler* (İstanbul: Ensar, ts.), 362.

¹⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *Müsned* (Beyrut: Dâru Kütübi 'İlmiyye, 1400), 55; Buhârî, "Ezân", 18.

¹⁰³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, ed. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Memleketü Suudil Arabiyye: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1419h.), 9/55.

¹⁰⁴ Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 328.

Baljon'un, sünnetteki namazı şeklen tamamen ortadan kaldırdığı görülmektedir. Ona göre *salât*, nizam, düzen toplum armonisi, lidere itaat, toplum yararını ön planda tutma ve kendini kontrol etme, sarsılmaz bir şekilde düşmana karşı savaş, tedbir ve adalet olarak kabul edilir. Namaz, sürüngenlerin yeryüzüne hâkim olduğu gibi kara ve deniz kontrolüne sahip olmak, kuşların sahip olduğu gibi hava hâkimiyetine sahip olmaktır. Bütün Batılılar yeryüzünü en iyi şekilde kullanarak *salâtı* en güzel biçimde yerine getiriyorlar. Kur'an'da *kıyâm*, *rükû* ve *secdenin* ayrı ayrı zikredildiğinden hareketle bu rükünler bir bütün halinde değil, birbirinden bağımsız yapılabilir.¹⁰⁵

1.3. Namaz Cebrâil'in Öğretimidir Görüşü

Sünnetin vahiy gibi nazil olduğu ve öğretildiğini ilk ileri süren kişi tâbiünden Hassan b. Atiyye'dir.(120/737)¹⁰⁶ O, "Cebrâil, Resulüllah'a (s.a.v) Kur'an'ı indirdiği gibi Sünneti de indirir ve öğretirdi"¹⁰⁷ sözüyle meşhur olmuştur. Sünnetin mahza vahiy olduğu fikrinin "sadece Kur'an yeter" (!) görüşüne bir tepki olarak doğup doğmadığının ayrıca incelenmesi gerekir. Bu görüşün ikinci asrın başından itibaren rivayetlerde dile getirilmeye başlandığı görülmektedir. Özellikle muhaddislerin Hz. Peygamber'in her söz ve fiilinin *vahy-i gayr-i metlûv*¹⁰⁸ veya *vahye* dayandığı¹⁰⁹ görüşü hicri ikinci asırda hâkim düşünce haline dönüştüğü iddiası tartışmaların tarihi seyri açısından önemlidir. Bu konuda varit olan namazın ilk talim edilmesi ve bunu Cebrâil'in öğrettiğine dair

¹⁰⁵ J.M.S Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Fecr, 1994), 100-102.

¹⁰⁶ Kaderi olduğu iddiası dışında hakkında herhangi bir olumsuzluktan söz edilmeyen Ebû Bekr Hassan b. Atiyye eş-Şami'nin biyografisi için bk. Yûsuf b. ez-Zekî Abdîrrahmân Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1980), 4/34-40; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, ed. Muhammed Avvâme (Suriye: Dârü'r-Rüşd, 1986), 2/219.

¹⁰⁷ Abdullah b. Mübarek, *Züdh ve'r-rekâik*, ed. Habiburrahman el-Azâmi (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts), 23.

¹⁰⁸ Bu konuda farklı yaklaşımlar için Bk. Mehmet Said Hatipoğlu, *Hz. Peygamber ve Kuran Dışı Vahiy* (Ankara: Otto, 2009), 61-66; Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 78-214.

¹⁰⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 5/113, 114.

rivayetler hadis, siyer ve tefsir kaynaklarında tahrir edilmiştir. Bu rivayetleri namazın ilk vahiy edilişi, farz kılınışı, miraç gecesi sonrasındaki serencamı şeklinde kronolojik seyir içinde değerlendirmek istiyoruz.

Siyer kitaplarında rivayet edilen “Namaz ilk farz kılındığında Cebrâil Mekke’nin bir vadisinde ökçesi ile vurduğunda su fıskırdı. Müzen pınarı diye isimlendirilen bu pınardan Cebrâil abdest aldığı ve orada namaz kıldığı”¹¹⁰ nakledilirken hadis kitaplarında “Hz. Peygamber’e ilk vahiy edildiğinde Cebrâil’in abdest ve namazı ona öğrettiği”¹¹¹ nakledilmiştir.

Tirmizî hadîs kitaplarında “Cebrâil’in Hz. Peygamber’e namazı öğrettiğine dair rivâyeti sahabîlerden; Ebû Mesûd el-Ensârî, Abdullah b. Abbas, Ebû Hureyre, Ebû Saîdi’l-Hûdrî, Câbir b. Abdillâh, Amr b. Hazm, Berâ b. Âzib, Büreyde, Ebû Musâ el-Eşârî ve Enes b. Mâlik nakletmiştir” demektedir.¹¹²

Ebû Mesûd el-Ensârî’den hikaye edilerek nakledilen rivayeti İmâm Mâlik¹¹³, Şâfiî¹¹⁴ ve Ahmed b. Hanbel’in¹¹⁵ rivâyeti tahrir etmesi ve delil alması, Buhârî ve Müslim’in aynı rivâyeti nakletmiş olması,¹¹⁶ da bu rivâyetin ilk dönemden itibaren muhaddisler arasında bilindiğine işaret etmektedir. Râviler’in *semâi* mümkün olsa da sahabî râvisinin Medîneli olmasıyla rivâyet sahabî mürseli olma ihtimali yüksektir. Ayrıca Ömer b. Abdulaziz’in rivâyetle ilgili taaccübü namaz vakitlerine ait tatbikatı nakleden bu rivâyeti bilmediğine işaret etmektedir. Zûrkanî’ye göre bu rivayetteki أو إن ifadesi “استفهام مستأنف عن الحديث” tekrar söze başlama olup”, bu şekilde dil açısından Ömer b. Abdulaziz’in bu taaccübünden ilk söze

¹¹⁰ Ebû İshâk el-Fezârî İbrâhîm b. Muhammed, *Kitâbu’s-siyer*, ed. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1398), 1/136.

¹¹¹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, ed. Şuayb el-Anaud, Adil Mürsid vd. (Beyrut: Müessesetü’r-risale, 1441), 29/25.

¹¹² Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh* (İstanbul: Çağrı, 1992), “Mevâkıt”, 113.

¹¹³ Mâlik b. Enes, “Vukût”, 1.

¹¹⁴ Şâfiî, *el-Müsned*, 1/26.

¹¹⁵ Ahmed, *Müsned*, 5/274.

¹¹⁶ Buhârî, “Mevâkıt”, 1; “Bedu’l-Halk”, 6; Müslim, “Mesâcid”, 166, 167.

itiraz ettiği anlaşılır.¹¹⁷ Bununla birlikte, muhataba itiraz serdedilmiş olsa bile bunun gerçek bir soru olduğunu gösterir.

Ebû Dâvud'un naklettiği rivâyette Cebrâil'in, Hz. Peygamber'e namazın vakitlerini, rek'atlarını öğrettiği ve cemaatle kıldırıldığı şekline dönüşmüştür. Bu muhteva ile rivâyetin Medine dönemine ait ve namazın son şekli ile kendisine öğretildiği anlaşılır.¹¹⁸ Ancak bu durum, rivâyetin mânâ ile naklinde zaman içerisinde bazı râvi tasarrufları ile Cebrâil'in sadece Hz. Peygamber'e ikinci öğretimi ashabının da bu öğretim esnasında ona uyduğu şekline dönüşmüş olması ihtimali yüksektir. Çünkü İbn Hişâm, İbn Abbas rivayetini: "Hz. Peygamber'e namaz farz kılınca; Cebrâil geldi ve onunla güneş batıya meylettğinde öğle namazını kıldı..." şeklinde de nakletmektedir.¹¹⁹

Şâfiî (204/819), Abdurrezzâk (211/826), İbn Ebî Şeybe (235/849), Ebû Dâvud (275/888) ve Tirmizî'nin (279/892) ilk üç tabakada aynı râvilerle Abdullah b. Abbas rivâyetini nakletmektedirler.¹²⁰ Tirmizî, bu rivâyetin *hasen sahih* olduğunu belirttikten sonra, namaz vakitleri konusunda en *sahih* hadisin bu olduğunu ifade etmiştir. Ancak rivâyetin isnadındaki Abdurahmân b. Haris b. Ayyâş¹²¹ ve Hakîm b. Hakîm b. Abbad b. Hanîf Ensâri Evsî¹²² adlı iki râvi cerh edilmiştir. Ayrıca rivayetten namazın İsrâ gecesinden sonra iki değil dört rek'at kılındığı ifadesi sahih rivayetler açısından problemlidir. Hz. Peygamber'in, bazı vakitleri dört rek'at tatbikatının Medîne dönemine ait olduğu bilinen sabit

¹¹⁷ Muhammed b. Abdulkakî Zürkânî, *Şerhu'z-zürkânî ale'l-Muvatta* (Kahire: Mektebetü Dâiretu's-Sakâfe, 1424), 4/1,23.

¹¹⁸ Ebû Dâvud, "Salât", 2.

¹¹⁹ Geniş bilgi için Bk.Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beirut, 1955), 1/ 243.

¹²⁰ Şâfiî, *el-Müsned*, 1/26; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 1/531; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/324; Ahmed, *Müsned*, 1/202, 344; Ebû Dâvud, "Mevâkıt", 2; Tirmizî, "Mevâkıt",113.

¹²¹ Yahya hakkında *sâlih* ifâdesini kullanmıştır. Bk Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beirut: Dâiretü'l-Maârif, 1952), 224.

¹²² Ebû Hatim hakkında *sâlih* ifâdesini kullanmıştır. Hadîsi yazılır delil alınmaz.bk Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (el-Hind: Matbaatu Dâiretu'l-Meârifu'l-Nizâmiyye, 1326), 2/385.

sünnete de ihtilaf ettiği görülmektedir. Ayrıca rivayet metnindeki namaza çağrı meselesi Medine’de yapılan istişarede Hz. Ömer’e ait teklifiyle *essalatü camiatün* “namaz toplayıcıdır” sözünün rivayete derç edildiği görülür. Râvîlerin bazı tasarruflarının varlığı haberi metin açısından *muzdarib* kılmaktadır. Rivayetteki ızdıraba ilaveten sahih sabit olan hadislere ihtilafı sebebiyle *şâzdır*. Bu açıdan rivayet isnad ve metin açısından tenkide uğramış ve *zayıftır*.¹²³

Ebû Saîd Hûdrî’den nakledilen rivâyette ilk rivâyetlerden farklı olarak *Cebrâil bana İmâm oldu* ifâdesinden sonra Cebrâil’in gidiş gelişlerine yer verilmemiş, ayrıca rivâyet sahabîlerden hikâyeye ile değil Hz. Peygamber’in dilinden nakledilmiştir.¹²⁴

Abdurrezzâk, Yahya b. Said el-Kattân’dan *mürsel* bir tarikle Amr b. Hazm’dan nakilettiği haberde: Cebrâil’in bir insan sûretinde gelerek Hz. Peygamber’e namazı ta’lim ettiğini haber vermektedir.¹²⁵ Abdurrezâk ve Haris b. Üsâme’nin torunu Amr b. Hazm’dan naklettiği bu rivâyet, bir aile isnâdı ile nakledilmektedir. Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm (120/737) dedesi Amr b. Hazm’dan işitmediğinden rivâyetin isnâdında *inkıta* vardır.¹²⁶ Rivâyette Cebrâil’in İmâm olduğu zikredilmemekte sadece namaz vaktine işaret ettiği vurgulanmaktadır. Bu rivâyetin diğer tariklerdeki metinlerinden farklı bir muhtevâda nakledildiğine işaret etmektedir.

Nesâî, Câbir b. Abdillâh tarikiyle “Cebrâil namaz vakitlerini öğretmek için Hz. Peygamber’e geldi ve namaz için öne geçti, onun arkasında namaza durdu, insanlar da Hz. Peygamber’in arkasında namaza durdu. Güneş zeval vaktindeyken öğle namazını kıldılar” şeklinde rivayeti detaylı olarak nakletmektedir.¹²⁷

Câbir b. Abdillâh Medîneli olarak İsrâ sabahında gerçekleşen bu olayı görmemiştir. Bu sebeple rivâyet sahabî *mürselidir*. Rivayet isnadındaki Abdurrahman b. Harmele adlı ravi çok hata yapmak ve kaderi olmakla tenkide uğramıştır. Bu sebeple rivayet *zayıf* olup

¹²³ Tirmizî, “Mevâkıt”, 113.

¹²⁴ Ahmed, *Müsned*, 17/357.

¹²⁵ Abdurrezâk es-San’ânî, *el-Musannef*, 1/534.

¹²⁶ Bekir Kuzudişli, *Hadîs Rivâyetinde Aile İsnadları* (İstanbul: İşaret, ts.), 58-69.

¹²⁷ Nesâî, “Salât”, 10.

ancak *'itibar* için yazılabilir.¹²⁸ Ayrıca rivayet muhtevası açısından da tarihi bazı yanlışları ve *idracları* içermektedir

Nesâî, Ebû Hureyre'den rivâyeti birinde olmayan bazı ziyadelerle iki farklı tarikile nakletmektedir: "*Cebrâil size dininizi öğretmeye geldi. Sabah namazını fecrin doğuşunda kıldırdı. Öğleyi güneş batıya yöneldiğinde kıldırdı...*"¹²⁹

Sahabî râvilerin Medîneli olmaları itibari ile ancak bu haberleri vasıtalı ve sahabe *mürseli* olarak nakledilmektedir. İbnü'l Cevzî'den özetle aktardığımız katıldığımız görüş şudur: "Bu rivayetlerin tariklerinin tamamı cerh edilmiştir. Metinlerinde ızdırab vardır. Cebrâil'in, Hz. Peygamber'e Mekke'de öğrettiğinde âlimler hem fikirdir. Medine'de varit olan namaza dair uygulamalar Hz. Peygamber'e aittir."¹³⁰ Şarihler bu rivayeti "namazla ilgili ilk emir geldiğinde" şeklinde yorumlamışlardır. Ahmed b. Hanbel, "Hz. Peygamber Cebrâil bana el-Beyt'in yanında imamet etti" ve "Hz. Peygamber Cebrâil bana el-Beyt'in yanında iki defa imamet etti"¹³¹ rivayetinde bu öğretimin Kâbe'de gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Hatice ile namaz kılmış olmasını izahta zorlanarak Miracın hicretten en az üç beş yıl öncesinde olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu durum rivayette *ızdırabın* varlığına işaret etmektedir. Zir b. Hubeyş'in verdiği haberde; Hz. Peygamber'in Beyti Makdis'te namaz kılıp kılmadığı rivayetlerde tartışılmaktadır.¹³² Huzeyfe (r.a.) "Hz. Peygamber Beyt-i Makdis'de namaz kılsaydı, orada kılınan namaz farz olurdu" demektedir.¹³³ Cebrâil'in, ilk vahiy ve İsrâ sabahında¹³⁴ yeryüzüne inerek Hz. Peygamber'le birlikte namaz kıldığını¹³⁵ bildiren rivayetleri delil almışlardır. İmam Mâlik'in Muvatta'ında ve daha sonraki hadis

¹²⁸ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/ 422.

¹²⁹ Nesâî, "Mevâkîtu's-sâlât", 6.

¹³⁰ Rivayetlerin isnad ve metin tahlil ve tenkidleri için geniş bilgi bk. Tuzcu, *Namazın Teşriî İle İlgili Rivayetlerin Kronolojik Değerlendirmesi*, 84-139.

¹³¹ Ahmed, *Müsned*, 5/ 200, 344.

¹³² Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 1/327.

¹³³ Ahmed, *Müsned*, 38/ 46.

¹³⁴ Şâfiî, *Müsned*, 26; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 1/531; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/324; Ahmed, *Müsned*, 1/333; Ebû Dâvûd, "Salât", 2.

¹³⁵ Buhârî, "Bed'ul-halk", 6; Müslim, "Mesâcid", 166; Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Tirmizî, "Salât", 1.

kitaplarında Hz. Peygamber'in namazı Cebrâil'den öğrendiğini bildiren rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerde ana tema günlük farz namazların vakitlerini ve rekâtlarını Hz. Peygamber'e Cebrâil'in öğrettiği haber verilmektedir. Cebrâil'in Hz. Peygamber'e namaz kıldırıldığına dair rivayetin Medine'de rekatları öğretiminde tekrarı ve nihayet Hz. Peygamber'e, namaz vakitlerini soran bir kimseye kendisi ile beraber iki gün namaz kılmasını emrederek, beş vakit namazı uygulamalı olarak ona öğrettiği rivâyetlerde¹³⁶ benzerliklerin aynı olayın mana ile nakil sebebiyle farklı zaman ve mekanlara uygun muhteva ile yorumlanarak verildiği izlenimi vermektedir. Ancak Abdürrezzâk'ın Câbir'den naklettiği rivayet bu olayın bisetin ilk yılı olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.¹³⁷

Haneî âlimlerinden Ebû Yûsuf ve İmâm Şâfiî, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e namazda imam olduğuna¹³⁸ işaret ederek namazı ondan öğrendiğini kabul etmektedir. İmâm Şâfiî, ikinci rivayeti namazın beş vaktinin başlangıç ve bitiş saatlerini öğretmek amacıyla "el-Beyt'in" (Kâbe'n)in kapısı yanında Cebrâil'in Hz. Peygamber'e her namazı iki defa imametle kıldırıldığını nakletmektedir. Muhaddislerin rivayetleri kitaplarına aldıkları bu rivayetlerin sıhhatine ulaştıkları ifade edilebilir. Ancak ilk namaz konusunda Abdürrezzâk'ın Hasen el-Basrî'den tahric ettiği rivayette Cebrâil'in, Hz. Peygamber'e, Hz. Peygamber'in de ashabına öğle namazını dört rekât kıldırıldığını¹³⁹ bildiren rivayet namaz ilk farz kılınışında iki rekât olduğuna dair rivayetler açısından tarihi yanlışlar içermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in abluka altında ashabının büyük bölümü Habeşistan'a hicret ettiği bir dönemde cemaatle Kâbe'nin yanında namaz kılabilmesi de Mekke'deki sosyal ortam açısından bir çelişkidir. Abdürrezzâk'ın Ebû Ayyaş ez-Zürakî'den Âsfân savaşında Cebrâil'in Nisâ 102. ayetini getirdiği ve

¹³⁶ Vakitleriyle ilgili uygulamayı aktardığı için buraya aldığımız bu hadîs Medenî'dir. Çünkü râvi, Peygamber'in emri ile Bilal'in ezan okuduğunu belirtmektedir. Ezan Medine döneminde uygulamaya konulduğuna göre rivâyet Mekkî olamaz. bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/207; Buhârî, "Mesâcid", 166; İbn Mâce, "Salât", 1.

¹³⁷ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 3/ 577.

¹³⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, 1/128; Şâfiî, *Müsned*, 26.

¹³⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 1/ 453, 454, 531, 540, 541.

Hz. Peygamber'in ashabını silahları ile birlikte iki saf tutturarak ilk rekâta birlikte rükû ettikleri arkadakiler beklerken ilk safla secdeye gittiği ikinci rekâta aynı şekilde ikinci safla secde ederek birlikte tahiyata oturduklarına yer vermiştir.¹⁴⁰ Bu rivayette öne çıkan hususun namazın farklı şartlarına dair uygulamanın vahiyle bildirilmesi yanında Cebrâil'in bunu talim ettiği vurgulanmaktadır.

Bu anlamda kaynakların kronolojisini dikkate aldığımızda İbn İshâk'ın (ö. 151/768) haber verdiği ilk rivayet *muallak merfu* bir isnadla nakledilmektedir. Ahmed, Yunûs vasıtasıyla, İbn İshâk'ın şöyle dediğini nakletmektedir: "Namaz farz kılındıktan sonra Cebrâil, Hz. Peygamber'e geldi. Vadinin sonunda ökçesi ile yere vurdu ve müzen pınarı fişkırıldı. Hz. Peygamber bakarken Cebrâil'e abdest aldı; yüzünü yıkadı, ağız ve burnunu su verip yıkadı ve başına, kulaklarına ve ayaklarını mesh etti. Sonra avret mahalline su serpti. Sonra da Cebrâil kalktı, iki rekât namaz kıldı. Yüzü üzerine dört secde yaptı. Hz. Peygamber, gözünü aydın ve gönlü hoş ve istediği şey Allah'tan gelmiş olarak (evine) döndü. O, Hatice'nin elinden tutarak müzen pınarına kadar getirdi. Cebrâil'in abdest aldığı gibi abdest aldı. Sonra Hz. Hatice ile iki rekât ve dört secdeli bir namaz kıldı. Hz. Peygamber Hatice ile namazlarını gizli olarak kılıyorlardı." İbn İshâk'ın, Salih b. Keysân, Urve b. Zübeyr vasıtasıyla Hz. Aişe'nin "Namaz ilk farz kılındığında iki rekâtı. Sonra dört rekâta çıktı. İki rekât yolcu için bakî kaldı" açıklamasına yer verdiği görülmektedir.¹⁴¹ Cebrâil'in abdest sonrasında avret mahallini silmesi; meleklere boşaltım ve cinsiyet uzuv atfedilmesi de rivayetin metnini muhtevası açısından *muzdarib* kılmaktadır. Zira Taberânî'nin tahrir ettiği tarikte; "Cebrâil ayrıldıktan sonra Hz. Peygamber'in avret mahallini sildiği"¹⁴² haber verilmektedir.

Ayrıca siyer kaynaklarında nakledilen rivayetler arasında da muhteva farklılıkları bulunmaktadır. İbn Hişam (ö. 213), İbn İshâk'tan naklinde bazı ziyadelerle naklettiği görülmektedir. İbn Hişam, İbn İshâk'ın vermediği bu bilgiyi bazı ilim ehlinde söylediğine yer vermektedir. Ayrıca o, rivayet metninde ziyade

¹⁴⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 2/ 504.

¹⁴¹ Ebû İshâk el-Fezarî, *Siyer*, 136.

¹⁴² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 5/85.

açıklamalarla olayı daha belirginleştirmektedir. Rivayette “vadinin sonunda” ibaresini “Mekke’nin en yüksek yerinde” ziyadesi ve pınarın adının-müzen- olduğunu İbn İshâk zikretmemektedir. Buna ilaveten Hz. Peygamber’in, “nasıl alındığını öğrenmek için Cebrâil’in abdestine baktığı”; “Hz. Peygamber’in de (aynı yerde) abdest alarak Cebrâil ile namazı kıldığı ve Cebrâil’in ayrıldığını” metne ziyade ile nakletmektedir. Buna ilaveten Hz. Peygamber’in Hz. Hatice ile bu yere tekrar geldiği de verilmemiştir. Sadece mekân zikredilmeksizin ikisi birlikte birlikte abdest alıp ve namaz kıldıklarına yer verilmiştir.¹⁴³ İbn İshâk’ın rivayet metninde yer almayan bu farklılıklar haberin şifahi hikâye edilerek *muhtasar* aktarıldığına işaret etmektedir. Bu durum rivayetin yazılı bir kaynaktan çok şifahi anlatıma dayandığı izlenimi vermektedir. Ahmed b. Hanbel, Hasen, Abdulalh b. Lehia, Ukayl b. Halid, Muhammed b. Şihab, Urve, Üsame b. Zeyd, babası Zeyd b. Harise, Hz. Peygamber’den nakille: “Cebrâil ilk vahyi getirdiğinde Hz. Peygamber’e abdest ve namazı da öğretti. Abdesti tamamladıktan sonra bir avuç su ile avret mahallini sildi”¹⁴⁴ şeklinde haber vermiştir. Bu üç nakilde metinde ortak kısma bazı ilave bilgilerin verildiği görülmektedir. Bu medar olan kısım abdest ve namaza dair öğretimin tarihen ilk vahyin indiğinde¹⁴⁵ gerçekleştiğini haber vermektedir.

Taberî (ö.310/923) ve İbn Kesîr’in de Hişam el-Kelbî’den naklettiği rivayete göre de Cebrâil Hz. Peygamber’e Cumartesi, Pazar günleri görüldüğü ve Pazartesi kendisine peygamber olduğu bildirilip ilk vahiyle birlikte abdest namaz ve Alak Suresini öğretmiştir. Hz. Peygamber vahiy indiğinde kırk yaşındaydı.¹⁴⁶ Vakidî vasıtasıyla yukardaki rivayeti İbn İshâk’ın naklettiği şekilde yer vermektedir.¹⁴⁷ Bir başka kaynakta Cebrâil’in Salı günü Hz.

¹⁴³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka vd. (Mısır: b.y., 1936), 244.

¹⁴⁴ Ahmed, *Müsned*, 29/25.

¹⁴⁵ İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Muqaddimâtu'l-Mumehhidât* (Beyrut: Muhammed Huccî, 1408), 1/70.

¹⁴⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk ve sîlatu târîh et-Taberî* (Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1387), 2/ 304-306.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmi'l-fî't-Tarih*, ed. Ömer Abdusselam Tedmir (Beyrut: Dâru Kütübî'l-Arabiyye, 1417), 10/1, 649.

Peygamber'e Mekke'nin en yüksek yerinde geldiği ve bu hadisenin tebliğin gizli dönemde olduğu haber vermektedir.¹⁴⁸

Rivayet, hadis usulü açısından isnadı muallak olmakla birlikte hicri ikinci asır kaynaklarında rivayet usulü açısından hüccet olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Ahmet b. Hanbel'in bu rivayeti *müsned* bir tarikle ve kısmen siyer kaynaklarına uygun bir metinle rivayet etmiştir. Ancak rivayette "ilk vahiyle Cebrâil'in Hz. Peygamber'e namazın da öğretildiği" gibi önemli bir ayrıntı verilmiştir. Rivayetin ravilerinden Abdullah b. Lehia *seyyiu'l-hıfz* olmakla tenkid edilse de hicri 169 yılından sonra hadis kitaplarının yandığı ve *ihtilat* ettiği için tenkit ettikleri görülmektedir.¹⁴⁹ Ancak İbn Ebî Hâtim, babasından bu rivayeti için yalan ve *bâtıl* dediğine yer verdikten sonra, Ebû Zur'a bunu *el-Muhtasar*'ında haberi İbn Ebî Şeybe'nin Eşyeb'ten onun da Abdullah b. Lehia'nın rivayeti eskiden *ma'rifet* için yazıldığını zannettiğini haber vermektedir.¹⁵⁰ Rivayet ilmi açısından haberin dini hüküm bildiren bir konuda hüccet olacak nitelik taşımadığı anlaşılmaktadır. Ancak rivayetin zanni de olsa haber değeri vardır.

Bunu anlamda Beyhâkî gibi âlimlerin rivayeti naklettikleri ve bu hadisenin risâletin gizli yürütüldüğü döneme ait olduğunu Hz. Peygamber ve Hatice'nin kıldığı namazı bir gün sonra görerek Hz. Ali'nin İslâm'dan haberdar olduğunda on bir yaşında Müslüman olduğuna yer vermektedir.¹⁵¹ Tefsir kaynaklarının da rivayeti risâletin ilk döneminde ilk vahiyle verdikleri görülmektedir.¹⁵² Hz. Peygamber'in risâletinin ilk yıllarından itibaren gece namazı kıldığı hususunda ihtilaf da bulunmamaktadır.

İbn Abdilber bu olayın İsrâ Gecesi sonrasında gerçekleştiğini ve Hz. Hatice'nin vefatına uygun olarak İsrâ hadisenin tarihen daha

¹⁴⁸ 'Abdulvâhid b. İsmâ'îl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî, *Bahru'l-Mezheb* (b.y.: y.y., 2009), 13/ 173.

¹⁴⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru alemü'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-hadis, 1427), 7/126.

¹⁵⁰ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî HâtimHâtim, *İlelu İbn Ebî Hâtim* (y.y.: Mutâbi'l-hamidî, 1427), 1/560.

¹⁵¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *Delâ'ilün-Nubuvve* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/60.

¹⁵² Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, ed. 'Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beirut: y.y., 1423), 4/ 733.

erken dönemlerde olduğu kanaatini izhar etmesi¹⁵³ tarihi yanılığa düşmekle birlikte rivayeti dikkate aldığına işaret eder. İbn Battal bu rivayeti yorumlarken namazın farziyeti ve Hz. Hatice'nin namaz kılması ve vefatının hicretten beş veya üç yıl önce olması açısından tarihi yanılığın varlığına dikkat çekmektedir. İsrâ hadisesi öncesinde farz namazı kabul etmemeleri sebebiyle birçok âlimin bu rivayeti dikkate alarak hicretten yıllarca önce olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu âlimlerden İbn Battal, âlimler Hz. Peygamber İsrâ öncesinde gece namazı dışında belli bir farz namaz emredilmediği görüşündedir, demekle de aslında İsrâ öncesinde namazın öğretilmiş olabileceğini de reddetmektedir.¹⁵⁴ Ebu Bekr İbnü'l-Arabî de olayın İsrâ sabahında gerçekleştiği kanaatini izhar ederek rivayete yer verir ve özetle şu izahı gerekli görür:

“Allah daha iyi bilir İbn İshâk da bu rivayeti Zeyd b. Harise'den tarikiyle; Ukayl b. Halid, İbn Şihâb, Urve, Üsâme b. Zeyd, babası Zeyd b. Harise vasıtasıyla Hz. Peygamber'den nakletmektedir. Rivayetteki ancak 'evvelü mâ uhiye ileyhi' ifadesi hususunda âlimlerin İsrâ öncesinde namaz olup olmadığı konusunda ihtilaf ettiler. Muhaddisler vakit sınırı olmayan, rekâtları belli gece namazı dışında İsrâ öncesinde farz namaz kılmadığı hususunda icmaları vardır. Fakihler nakil ehli olmayanlar İbn Habîb gibiler Hz. Peygamber'in sabah ve akşam iki vakit namaz kıldığı ve ayda üç gün oruç tuttuğu görüşündedirler. 'O halde, dediklerine sabret; güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım vakitlerinde ve gündüzün etrafında da tesbih et ki hoşnudluğa eresin'¹⁵⁵ ayetini Mekke'de İsrâ öncesinde sabah ve akşam ikişer rekât kılındığını, İsrâ hadisesi ile namazın beş vakte çıktığını söyledi. Hâfız İbn Abdülber, Abdummellik b. Habib'in görüşünün muhaddislerce batıl ve aslı olmadığını haber vermiştir. Ancak fıkıh ehlerinden bir grup eserlerinde onu takip etmişlerdir. Ancak bu iki vakit (farz) namazın varlığına ne bir yön ne de bir imkân vardır. Her ne kadar abdest ayeti Medeni de olsa bu rivayet Hz. Peygamber'in abdestsiz namaz kılmadığına delildir.”¹⁵⁶

Vâkıdî, namazın farz kılınışı konusunda diğer tarihçilerden farklı bir tutum sergilediği görülmektedir. O, Hz. Peygamber'in bu konuda şu açıklamasına yer vermektedir: “Allah bütün farzları

¹⁵³ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî İbn Abdülber, *Câmî'u beyânî'l-'ilm ve fazlihî ve mâ yenbagî fî rivâyetihî ve hamlihî*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el- Mektebetü's-Selefiyye, 1968), 8/52.

¹⁵⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Halef İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmî'i's-sahîh*, ed. Ebû emim Yasir b. İbrahim (Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 1423), 2/7.

¹⁵⁵ Tâhâ 20/130.

¹⁵⁶ Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Arabî el-İşbîlî Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî, *el-Mesâlik fî Şerhi Muvatta-i Malik* (b.y.: y.y., 1428), 1/ 364-365.

yeryüzünde emretmiştir fakat namazı bana Allah semada karşısında farz kıldı ve şöyle buyurdu: *'Ey Muhammed! Bu namaz bütün peygamberlere farz kılınmıştır. Senin ümmetine gelince namazla onlara selamım ulaşır ve o bütün taatleri içerir.'* Bu haberin metnin hemen peşinden incelediğimiz rivayeti bazı metin farklılıkları ile şu şekilde vermektedir: *'Cebrâil geldi ve 'Muhammed! Benim yaptığım gibi yap' dedi ve öne geçip iki rekât namaz kıldı. Arkasında bana 'Muhammed bu sabah namazıdır' dedi. Bu sebeple ilk kıldığı namaz diye isimlendirildi. Sonra öğle vakti oldu her şeyin gölgesi kendi misli olunca, Cebrâil ona bu öğle namazıdır, dedi. Sonra ikinci namazını vaktinin başında kıldı ve bu ikinci namazı dedi. Güneş sarardığında da kıldı. Güneş gruptayken akşam vakti, kaybolunca yatsı vakti dedi ve beşinci namazı kıldı. Fecr doğduğunda bu sabah vaktiydi. Hz. Peygamber 'Namaz iki iki rekât farz kılındı, mukime artırıldı yolcuya olduğu gibi kaldı' dedi.'*¹⁵⁷

Bu açıklamalar içerisinde ilk kılınan namazın beş vakit öncesinde namaz varlığı değil farz olduğu konusunda zikri gecen âlimlerin yorumlarının aksine ilgili rivayetleri destekleyen birçok haberin¹⁵⁸ ve ayetin gece namazı dışında iki vakit namazın varlığını teyit etmektedir. Cebrâil, Hz. Peygamber'e namazı öğrettiğine delil alınan ayet ve rivayetler; namazın menşei konusunda rivayetlerdeki bu açıklamaları Kur'an'a dayanır. Müfessirler, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e Kur'an'ın ahkâmını yani beyanını öğrettiğini ifade etmektedirler. Yukarıda zikrettiğimiz *"Fezkurullaha kema allemekum" (Allah'ı, size öğrettiği şekilde anın) yani "size namazı öğrettiği şekilde kılınız!"*¹⁵⁹ ayeti namazın öğretildiğine delildir.

1.4. Namaz Geleneğe Ait Uygulamadır Görüşü.

Namaz rükünleri ile gelenekte bilindiğini iddia edenler, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e gelerek namazı talim ettiğine dair rivayetlerin tenkit edildiğini ve delil alınmayacağı

¹⁵⁷ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Vâkidî, *Futûhu's-Şâm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417), 2/115, 116.

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Sünne", 20.

¹⁵⁹ İbn Ebî Hatim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, 9/55.

kanaatindedirler. Bu sebeple namaz emredilince; Hz. Peygamber'in Mekke'de Haniflik ve Yahudilik'te bilinen şekliyle namaz kıldığını iddia etmektedirler. Hz. Peygamber'in vahiy doğrultusunda İslâm'ın kadim dinlerin külleri üzerinde ve kendi döneminde ilahî dinlerin müşterekliği sebebiyle ahd-i zihinde bilinen rükünleri vahye dayanan kendi içtihatlarıyla namazın kılınışını tespit etmektedirler. Ancak bu görüş kısmen sünnete ait kaynaklardan birinin *şeriatı men kablena* olduğu hakikati yanında müsteşriklerin Hz. Muhammed'in ilahî dinlerden eklektik bir din uydurduğu iddiasına su taşımaktadır. Hz. Peygamber'in namaz ibâdeti konusunda Hanîf dinine¹⁶⁰ ait bilinen bazı uygulamaları vahye dayanan içtihatlarıyla islah ettiği söylenebilir. Bu görüş, bugünkü kılınan namazın tedricen son şekline ulaştığını bize bildiren âyetler ve rivâyetler açısından da imkân dâhilindedir. Hz. Peygamber'in İslâm öncesinde Hanîflerin ibâdetine benzer ibâdet ettiği kesin olmamakla birlikte etmiş olsa da, vahiy sonrasında bunu örnek aldığı anlamına gelmemektedir.

Bazı araştırmacılar sadece Hanîflerin değil, özellikle günümüz Rabbînik Yahudilikte, şekilsel olarak, yatsı namazı hariç rek'at sayıları ve vakitleri açısından namaz ibâdetinin aynıyla o dönemde bilindiğini ve Hz. Peygamber'in namazı şeklen Cebrâîl'den almadığını, döneminde var olan bu uygulamalardan aldığını iddia etmektedir.¹⁶¹ Hz. Peygamber'e vahyedilen şeriatın bu peygamberlerin şeriatı ile benzer olduğu anlamına gelir. Ancak ibâdet ve muamelat konusu nesh edilen dinlere ait uygulama ve bazı bzulmaları sebebiyle Hz. Peygamber'e doğrudan hidâyet kaynağı olamazlar. Çünkü Hz. Peygamber'e vahyedilen dinin daha önceki şeriatlarda mubah olan veya haram olan bir takım şeylerin nesh edildiğine Kur'an işaret etmektedir.¹⁶²

¹⁶⁰ Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız ona has kılarak ve Hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolmuştur. Bk. el-Beyyine, 98/5. Rasülüm sen yüzünü Hanif (İbrâhîm Peygamber'in tevhid dini, bir olan Allah'ı tanıma dini) olarak dine, Allah insânları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Bk., er-Rûm 30/30.

¹⁶¹ Vedat Yılmaz, "Herkesin Bildiği Namaz", *İnsânlığa Çizilen İstikâmet Kitap ve Hikmet Dergisi, Süleymaniye Vakfı Yayınları 2/4* (ts.), 38-42.

¹⁶² el-Bakara 2/106.

Balcıya göre gece namazı emredildiğinde namaz henüz yerleşmiş formunda değildir. Çünkü o, bisetin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in sabah kuşluk vakti ve akşam kıldığı namazı, kimi Arapların kıldığı dua ve zikir formunda namaz olarak¹⁶³nitelemektedir.

Hatipoğlu bu görüşünü bir röportajında şu şekilde ifade etmektedir:

"Hz. Peygamber'in namaz konusunda bilgi kaynakları; vahiy, Mekke'de bilinen gelenek ve Hz. Peygamber'in bunlara dayanan içtihadî uygulamalarıdır. Çünkü Hz. Peygamber'in uygulamasına vahyî bir itiraz yoksa bunun onandığı anlamına gelir. Bu meselede hadis kaynaklarının verdiği cevaplar, 'Resulullah bunu Cebrâil'den (a.s.) öğrenmiş ve öğrendiğini de tüm Müslümanlara öğretmiştir' şeklinde nakledilmektedir. Bunun dışında bazı kimseler 'Resulullah bunu kendisinden önceki geleneklerden öğrenmiştir' demektedir. Tabi bir namaz geleneği var, ibadet geleneği var. Bunlardaki şirk unsurlarını temizlemiş ve ideal bir ibadet olarak kendisi namazın kılınışını tertip etmiştir, şeklinde bir iddia da var. Hz. Peygamber'in kendi içtihadı olarak görenler de var. Kaynak kim olursa olsun, Hz. Peygamber ve ashabının kıldıkları namaza hiçbir Kur'anî itiraz yoktur. Yani Cenab-ı Hakk'ın tasvibine mazhardır. Mamafih Resulullah'ın bütün yaptıklarının bizzat aldığı tâlimatla, vahiyle olduğu şeklinde bir iddia ileri sürmek mümkün değildir."¹⁶⁴

Bu görüşü dillendiren Orum da ilk dönem kaynaklarında Hz. Peygamber'e namazın Cebrâil tarafından öğretildiğini haber veren rivâyetler, hadîs ilmî açısından zayıf olması sebebiyle delil alınamayacağını ifade etmiştir. Orum rivayetlerdeki zaafî dayanak olarak Hz. Peygamber ve ashâbının Mekke'de ahd-i zihnde var olan Hanîf dinine göre namaz kıldığı¹⁶⁵ iddiasında bulunmaktadır.¹⁶⁶

Hz. Peygamber'in kıldığı namazın rekâtları, vakitleri ve muhtevasının tedricen son haline ulaşmasında; gelenek, Kur'an, Cebrâil'in öğretisi, içtihatları ile son şekline ulaşan uygulama inananlar için delildir. Bu açıdan bizim de katıldığımız bir yaklaşımı Erul şu şekilde dile getirmektedir:

¹⁶³ İsrail Balcı, *Hz. Peygamber ve Namaz* (Ankara: Ankara Okulu, 2015), 43-44.

¹⁶⁴ Atalar, Kürşad, "Prof. Dr. Mehmet Sait Hatipoğlu İle Kur'an Dışı Vahiy Üzerine Söyleşi", *İktibas Dergisi*, Ankara Mayıs 1995, sayı: 197, 28.

¹⁶⁵ Fatih Orum, "Salâtın Bihaber Ahfad-ı Peygamber", *İnsanlığa Çizilen İstikâmet Kitap ve Hikmet Dergisi*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, yıl: 2sayı: 4, 2014, 16-22.

¹⁶⁶ Fatih Orum, "Salâtın Bihaber Ahfad-ı Peygamber", *İnsanlığa Çizilen İstikâmet Kitap ve Hikmet Dergisi*, Süleymaniye Vakfı Yayınları 2/4 (2014), 16-22.

“Hz. Peygamber’in bilgilerinin asıl kaynağını Kur’an ve hikmet oluşturmaktaysa da o, akıl fetaneti, feraseti ve basireti kadar, tecrübe, çevre kültürü vb. başka kaynaklara da sık sık başvurduğunu söyler. Nüzul ve vürud ortamının şahitleri, Hz. Peygamber’in Kur’an’ı sadece tebliğ etmekle kalmadığını, aynı zamanda tatbik ve beyan ettiğini de müdrük olduklarını ifade ederler.”¹⁶⁷

Kur’an ve rivayetler göre Hz. Peygamber’in namazın kılınışında ilk modeli Cebrâil’den almış olma ihtimali yanında vahye ve toplumdaki namaz uygulamasını vahiy doğrultusunda içtihadı yanında tasvip ettiği bazı sahabenin davranışlarını da esas aldığı görülmektedir. Hz. Peygamber’in bu uygulamaları vahyin gözetiminde uygulaması olması ile bizi bağlayıcıdır. Sonuç olarak Hz. Peygamber’in namazı, bu ibadeti emreden *vahiyle eşzamanlı* ilk model uygulamayı Cebrâil’in öğretimidir.¹⁶⁸ Cebrâil’in bu öğretimine ilaveten nübüvvet süresince vahyin ve buna bağlı içtihatlarına dayanan bir muhteva ile namazın kılınışının son şekline ulaştığı söylenebilir.

Sonuç

Hz. Peygamber’in sünneti vahyi beyanda beşerî tercihleri yahut da rey ve içtihatlarının vahyin kontrolünde olması, sünnetin tamamının vahiy ürünü sayılıp sayılmayacağı tartışmasını doğurmuştur. Hz. Peygamber’in rey ve içtihatlarını kabul eden hiçbir âlim, sünnetin mahza vahiy olduğunu söylememiştir.

Hicrî ilk asırda sünneti reddeden bazı uç gruplarda namazın kılınışı da dâhil her şeyin Kur’an’da var olduğu anlayışı savunmuştur. Bu anlayışa sahip olanların sünnetteki uygulamalara kıyasla fakat arzularına uygun namazın vakitlerini rekât ve rükünlerini tenzil ettikleri görülmektedir.

Siyer kitaplarındaki rivayetler Hz. Peygamber’in vahyin ilk yıllarında ahd-i zihinde bilinen namaz uygulamasına ilaveten Cebrâil’den abdest ve namazı öğrendiği anlaşılmaktadır.

Rivâyet ilmi açısından Cebrâil’in namazı Hz. Peygamber’e öğrettiğini bildiren haberler sahihlik derecesine ulaşmamakta ve muhtevalarında birçok tarihî yanlış idraclar varlığına işaret

¹⁶⁷ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 102.

¹⁶⁸ el-Bakara 2/129, 151; Âl-i İmran 3/164; el-Cuma 62/2.

etmektedir. Bununla birlikte “Cebrâil’in namazı öğrettiği” anlayışına dayanan rivayetler, hicri ikinci ve üçüncü asırda tasnif edilen rivayet kaynaklarının geneli tarafından birçok *şahit* ve *mutabaat* ile *tahric* edilmiştir. Rivayetlerde medar olan kısım Cebrâil’in namazı (kılarak) kıldırarak Hz. Peygamber’e öğrettiğidir.

İsrâ gecesinde beş vakit namazın farz kılındığında bütün rivâyet kaynakları ve âlimleri ittifak halindedir. Rivayetlerden İsrâ sonrasında Cebrâil’in namazın vakitlerine dair Hz. Peygamber’i bilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple namazın kılınışı rekâtları ve muhtevası açısından tevfikî olduğu yani içtihadı kapalı kabul edilmiştir.

Sünnetteki namaza dair farklı uygulamalar, Hz. Peygamber’in vahiy doğrultusunda namazda şekil ve muhteva açısından tedrici gelişimi ve değişimi ifade etmektedir. Vahiy doğrultusunda tedrici değişim, Hz. Peygamber’in her konuda olduğu gibi namaz konusunda da icthadî uygulamalarının varlığını görülmektedir.

Sonuç olarak Cebrâil’in, namazı öğretmesine ilaveten, Hz. Peygamber’in vahiy esas alarak beşeri bilgi kaynaklarından da hareketle yani gelenekte var olan uygulamalardan şirk unsurunu temizleyerek icthadî uygulamalarıyla namazın kılınışı son haline ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan yukardaki görüşlerin Hz. Peygamber’i bir bilgi yolu ile sınırlandırmaları tartışmanın ana sebebi gibi görülebilir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdulkahir el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir. *el-Fark beyne'l-fırak ve'l-fıraku'n-naciye*. Beyrut: Dâru'l-afâku'l-cedide, 1977.
- Abdulvâhid, 'Abdulvâhid b. İsmâ'îl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî. *Bahru'l-Mezheb*. b.y.: y.y., 2009.
- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zâmî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982.
- Ahmed, Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. ed. Şuayb el-Arnâvud, Adil Mürşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-risale, 1441.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî. 20 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, 1972.
- Balcı, İsrâfil. *Hız Peygamber ve Namaz*. Ankara: Ankara Okulu, 2015.
- Baljon, J.M.S. *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*. çev. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Fecr, 1994.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn *Delâ'ilu'n-Nubuvve*. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Birişik, Abdülhamit. *Hind Altkitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İFAV, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-sahîhu'l-müsned min hadîsi Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. İsâ. *el-Esrâr fi'l-Usûl ve'l-Furû*. thk. Salim Özer. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2003.
- Duman, Zeki. *Vahiy Gerçeği*. Ankara: Fecr Yayınları, 1997.
- Ebû Abdurrahman Abdulla b. Mübarek et-Türkî el-Mervezî. *Zühd ve'r-rekâik*. ed. Habîburrahman el-Azâmî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Arabî el-İşbîlî. *el-Mesâlik fî Şerhi Muvatta-i Malik*. b.y.: y.y., 1428.
- Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammedet-Tahâvî. *Şerhu Müşkilü'l-asâr*. 16 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-risale, 1415.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Ebû İshâk el-Fezarî İbrâhîm b. Muhammed. *Kitâbu's-siyer*. ed. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398.
- Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Saka vd. Mısır: b.y., 1936.
- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam. *Kitabu'l-İman*. ed. Muhammed Nasıruddin Elbânî. y.y.: Mektebetü'l-Meârif, 1421.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbu'l-Âsâr*. Beyrut, 1355.
- Ebu'n-Nasr Abdülcilî İsa. *İctihâdu'r-Rasûl*. Kuveyt: Dâru'l-Beyân, 1969.
- Ertürk, Mustafa. *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru Nebevi Sünnetin Evrensel Dinamizmi: Sünnet İhdası*. Ankara: İlahiyat, 2005.

- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2017.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *Çağımızdaki İtikâdî İslâm Mezhepleri*. Ankara: Selçuk, 6. Basım, 1993.
- Hatipğlu, Mehmet Said. *Hz. Peygamber ve Kuran Dışı Vahiy*. Ankara: OTTO, 2009.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî. *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazlihî ve mâ yenbagî fi rivâyetihî ve hamlihî*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el- Mektebetü's-Selefiyye, 2. Basım, 1968.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef. *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh*. ed. Ebû Emim Yasir b. İbrahim. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 1423.
- İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*. ed. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Memleketü Suudil Arabiyye: Mektebetü Nizâr Mustafa, 2. Basım, 1419h.
- İbn Ebî Hatîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâiretü'l-Maârif, 1952.
- İbn Ebî HâtimHâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *İlelu İbn Ebî Hâtim*. 6 Cilt. y.y.: Mutâbi'l-hamidî, 1427.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musanneffî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kâmi'l-fi't-Tarih*. ed. Ömer Abdusselam Tedmir. Beyrut: Dâru Kütübi 'İ- Arabiyye, 1417.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. ed. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Rüşd, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. el-Hind: Matbaatu Dâiretu'l-Meârifu'l-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed el-Endülüsi. *el-Fasl-fil milel ve'l-Ahvâ ve'n-Nihal*. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Beyrut, 1955.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- İbn Rüşd el-Cedd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî. *el-Mukaddimâtu'l-Mumehhidât*. Beyrut: Muhammed Huccî, 1408.
- İlâhîbahş, Hüseyin Hadim. *el-Kur'âniyyun ve şübühatuhum havle's-sünne*. Taif: Mektebet's-Siddik, 1987.
- İshâk b.Râhûye, Ebu Yakub, İshâk b. İbrahim b. Mahled. *Müsned İshâk b. Rahuye*. el-Medinetu'l-Münevvere: Mektebetu'l-İman, 1412.
- Kahraman, Abdullah. *İslâm Hukukunda Değişim ve İbadetler*. İstanbul: Ensar, 2012.
- Keleş, Ahmet. *Hz. Muhammed'in (a.s.) Namazı*. Diyarbakır: Fidan, 2009.
- Komisyon. *Kur'an-ı Kerim Mealî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadîs Rivâyetinde Aile İsnadları*. İstanbul: İşaret, ts.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî. *Te'vilatü'l-Kur'an*. ed. Mecdi Baslum. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübî 'İlmiyye, 1426.
- Mehmet Hayri Kırbaçoğlu. *İslâm Düşüncesinde Sünnet*. İstanbul: Fecr Yayınları, 1993.
- Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî Abdîrrahmân Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1980.
- Mukâtil b. Suleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. ed. 'Abdullâh Mahmûd Şehâte. Beyrut: y.y., 1423.
- Mustafa Genç. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: Kitâbî, 2009.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı, 1992.
- Nadiye şerif el-Umeri. *İctihâdu'r-Rasûl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1987.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî . *es-Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Orum, Fatih. "Salâtтан Bihaber Ahfad-ı Peygamber". *İnsânlığa Çizilen İstikâmet Kitap ve Hikmet Dergisi Süleymaniye Vakfı Yayınları* 2/4 (2014), 16-22.
- Salih Karacabey. *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri Ve Şerh metodu*. Bursa: Sır Yayıncılık, 1990. Basım, 2001.
- Soysaldı, Mehmet. "İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekât, Oruç Ve Hac Uygulamaları". İstanbul: y.y., 2011.
- Sönmez Kutlu. *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Kitâbiyat, 2002.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs . *el-Ümm*. nşr. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib. 11 Cilt. Bulak: Dâru's-Şa'b, 2001.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs . *Müsned*. Beyrut: Dâru Kütübî 'İlmiyye, 1400.
- Şulul, Kasım. "Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladi Karşılığı İle İlgili Bir Araştırma". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2001), 166-172.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb -*el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk, ve sılatu târîh et-Taberî*. Beyrut: Dâru't-Turâş, 1387.
- Talat Sakallı. *Hadis Tenkidi*. İstanbul: Araştırma, 2014.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-*Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) -*el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Tuzcu, Recep. *Namazın Teşriî İle İlgili Rivayetlerin Kronolojik Değerlendirmesi*. Konya: Hüner Yayınevi, 2019.
- Vâkîdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd. *Futûhu's-Şâm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, 1417.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Namaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, ts.

- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Meseleleri*. İstanbul: Rağbet, 2008.
- Yılmaz, Vedat. "Herkesin Bildiği Namaz". *İnsânlığa Çizilen İstikâmet Kitap ve Hikmet Dergisi, Süleymaniye Vakfı Yayınları 2/4* (ts.), 38-42.
- Yusuf Şevki Yavuz. "Vahiy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân *Siyeru alemu'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârru'l-hadis, 1427.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdulkakî. *Şerhu'z-zürkânî ale'l-Muvatta*. Kahire: Mektebetü Dâiretu's-Sakâfe, 1424.

